

[DIÓSZEGI] SZABÓ PÁL*

Reginatus az Anjou-korban

*Piast (Lokietek) Erzsébet királyné konszenzuális birtokpolitikája és iurisdictionja (1342–1353)***

1. Bevezetés

A középkori magyar királynék élete egyike a máig legnépszerűbb témáknak, amelyet számos tudományos és népszerűsítő, ismeretterjesztő céllal írt munka bizonyít.¹ A királynéi intézmény (*reginatus*) tudományos vizsgálatában már szűkebb a kör.

Az Árpád-kori *reginatus* történetét legutóbb Zsoldos Attila dolgozta fel értékes monográfiájában.² Munkájának fontos megállapítása az Árpád-kori királynéi hatalom nagyságáról számomra kiinduló pontként szolgált: „a királynéi intézményhez tartozó elemek mind mennyiségüket, mind jelentőségüket tekintve eltörpülnek a királyiak mellett.” A királynéi hatalom mindvégig megmaradt a királyi hatalom határain belül és nem mellette létezett. A későbbi idősakra vonatkozóan szintén indokolt e kutatás tovább folytatása: „Hogy aztán ez a helyzet a középkor későbbi évszázadaiban megváltozott-e, s ha igen, mikor és mi módon, annak részletekbe menő feltárása már nem ennek a könyvnek a feladata.”³

Zsoldos Attila, az Árpád-korra vonatkozó, megállapításaival ellentétben a történészek munkáiból úgy tűnik, mintha ez az Anjou időszakban ez gyökeresen megváltozott volna. I. Károly király felesége, majd özvegye, Piast (Lokietek) Erzsébet, férje halála után, fiának, Lajosnak legfőbb támaszaként és politikájának aktív szereplőjeként mutatkozott élete végéig. Azt már legutóbb Csukovics Enikő is kihangsúlyozta, hogy az

* tudományos munkatárs, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar Európai Jогtörténeti Tanszék.

** Jelen kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

¹ ESTÓK JÁNOS: *Királynék könyve. Magyarország királynői, királynéi, kormányzónei és fejedelemasszonyai.* Budapest 2000; SOLTÉSZ ISTVÁN: *Árpád-házi királynék. Szentek és szeretők.* Budapest 1999; FALVAI RÓBERT: *Az Anjou-királynék. Magyar királynék és nagyasszonyok 3.* Duna International, Budapest 2011.

² ZSOLDOS ATTILA: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában.* MTA Történettudományi Intézete, Budapest 2005.

³ ZSOLDOS 2005. 179. p.

anyakirályné Erzsébet nemcsak Lajos uralkodása első időszakában, hanem egészen haláláig kulcsszerepet játszott, – Bertényi Ivántól vett kifejezéssel – „szinte társuralkodóként” vezette az országot. „A király számos döntése mögött felsejlik a királyné akarata”.⁴

A magyar történészek figyelmét és a téma aktualitását jól mutatta, hogy Piast Erzsébet királyné alakjának 2007-ben Szende László PhD értekezését szentelte.⁵ Az általa használt okleveles anyag azonban főleg I. Károly király idejéből való. Az özvegy Erzsébet anyakirályné kormányzati szerepére vonatkozóan példálózó jellegű. A szerző a birtokpolitika kapcsán megállapította, hogy „...teljes körű anyaggyűjtést nem végeztünk, de valószínűnek tűnik, hogy nem lehet egyértelmű tendenciát kimutatni a királynéi vagy királyi jóváhagyásokkal kapcsolatban.”⁶ Azóta még indokoltabb e kérdés vizsgálata, hiszen a korszakra vonatkozó levéltári anyag publikálása révén, jelentős mennyiségű és minőségű okleveles forrás lehetőséget nyújt egy-egy új szegmens vizsgálatára, a MNL okleveleinek és a szegedi gyökerű *Anjou-kori oklevéltár* segítségével.

Jelen tanulmány Erzsébet özvegy királynéi, anyakirálynéi időszakának általam lehatárolt első időszakával kíván foglalkozni. I. Lajos király trónra lépésétől a király második házasságáig (1342–1353). Arra a kérdésre keresi a választ a források segítségével, hogy ez a szakirodalom széles körében említett „társuralkodás” ténylegesen milyen lehetett a királyi birtokpolitikában és mennyi lehet ebben az Árpád-korból megörökölt királynéi birtok és hatalom maradványa, amelyet nem feltétlenül kell Erzsébetnek tulajdonítani. Továbbá egy speciális királynéi hatáskört is részletez, az okleveles forrásokból kibontakozó királynéi jogszolgáltatást és a felmerült egyes ügycsoportokat vizsgálja.

2. Piast Erzsébet, az „anyakirályné”

Amikor Anjou I. Károly magyar király 1320. július 6-án házasságra lépett a Piast-házból származó I. Ulászló lengyel király leányával, Lokietek⁷ Piast Erzsébettel, a király már előző házasságai után többszörösen özvegynek és utód nélkülinek számított.⁸ Ez a negyedik házassága a lengyel-magyar kapcsolatok megerősödését is magával hozta.⁹ Az új királyné több gyermekkel ajándékozta meg királyi férjét. A korabeli páratlan forrásunk, a *14. századi krónikakompozíció* (közkeletűbb nevén: Képes Krónika) ezekről buzgón beszámolt. 1321-ben megszületett Károly, aki nemsokára meghalt. 1323-ban László, aki szintén gyermekkorában hunyt el. 1326. március 5-én született Lajos, 1327-ben András, 1332-ben pedig egy István nevű gyermek, aki később a horvát-szlavón-dalmát hercegi tisztséget viseli. István herceg 1354-ben halt meg, egy szerbek elleni hadjárat során.¹⁰

⁴ CSUKOVICS ÉNIKÓ: *Az Anjouk birodalma 1301–1387*. Magyarország története 5. Kossuth, Budapest 2009. 52–53. pp.

⁵ SZENDE LÁSZLÓ: *Piast Erzsébet és udvara (1320–1380)* (PhD értekezés, témavezető: Dr. Bertényi Iván) 2007.

⁶ SZENDE 2007. 130. p.

⁷ A Lokietek név említése, bár a szakirodalomban nagyon elterjedt, de nem a családi neve volt a királynénak, ennek jelentése csupán „kis növésű”, „könyöknyi”.

⁸ SZENDE 2007. 57. p.

⁹ ENGEL PÁL – KRISTÓ GYULA – KUBINYI ANDRÁS: *Magyarország története 1301–1526*. Osiris. Budapest, 1998. 62. p. CSUKOVICS 2009. 45. p.

¹⁰ SZENDE 2007. 58. p., 61. p., 62. p., 64. p., 68–69. pp.

Erzsébet valóban teljesen eltért korábbi királyné elődeitől. Férje, I. Károly király halála után az özvegy királyné nem vonult kedvelt óbudai kolostorába, hanem maradt a politikai színtéren, amely a korban szokatlan volt.¹¹ A királynéi udvarát az óbudai *castrumban* (vár) rendezte be. Egy *curia*-ban lakott (*Kammerhof*) a fiával és később a menyével.¹² 1343. január 7-én I. Lajos az óbudai királyi várat, *castrumot*, vámokkal, a vár minden bevételeivel édesanyjának átengedte megőrzésre és ott lakásra élete végéig vagy ameddig a királyné akarja.¹³ Óbuda város királynéi város, a címerében a lengyel Piast-sas erre utalhat. Fontos momentum, hogy Óbuda a királynéi birtokokkal rendelkező veszprémi egyházmegyéhez tartozott.¹⁴ Erzsébet az élete során az általa megalapított óbudai klarissza monostorban tartózkodott még igen szívesen.¹⁵

Az új és ifjú uralkodóra gyakorolt anyai befolyás lehetőségének az életkori körülmények is kedveztek. 1342. július 21-én a fiatal I. (Nagy) Lajos 16 évesen lett megkoronázva, amely életkor a középkori magyar szokásjog szerint már a *törvényes kor*, de még nem a *teljes kor*.¹⁶ Ez is indokolhatta volna Erzsébet aktív szereplését. De valószínűleg többről volt itt szó. Az ifjú királyban az anyja iránti tisztelet végig megmaradt. Az erős vallásosság mellett a küzdelem, a harc, fegyverforgatás iránti szenvedéllyel együtt. Azt már Szende László is megállapíthatta, hogy az oklevelekben Erzsébet két legfontosabb jelzője tiszteletudó és szeretetteljes volt: *serenissima principissa domina, genitrix nostra charissima*.¹⁷

A leendő új királyné életkora is lehetőséget adott Erzsébet irányítására, királynéi funkciójának különös módon történő megtartására. Erre fiának házassági ügye is alkalmat adott. 1342. augusztus 3-án, Visegrádon keltezett oklevelében, I. Lajos király kinyilvánította, hogy a korábbiaknak megfelelően feleségül fogja venni Luxemburgi Margitot, Luxemburgi Károly ögróf leányát. Margit királyné, házasságának és koronázásának kérdését legutóbb Teiszler Éva történész járta alaposan körül. Annyit az előzményekből tudni, hogy Margit 1335. május 24-én született és már 1338 március 1-én keltezett oklevelben olvashatunk Margit és Lajos eljegyzéséről, amelynek tervezett dátuma lett volna a szept-

¹¹ BERTÉNYI IVÁN: *Nagy Lajos király*. Népszerű történelem. Kossuth. 1989. 53. p.; BERTÉNYI IVÁN: *Nagy Lajos*. Sorsfordítók a magyar történelemben. Kossuth Kiadó. 2018. 24. p.

¹² SZENDE 2007. 153. p.

¹³ *Anjou-kori Oklevéltár*. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia (1301–) Budapest–Szeged. (A továbbiakban: Anjou-oklt. kötettség) Anjou-oklt. XXVII. 13. sz. 50. p.; Az oklevelek jelzete: Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL). Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF). DL 3551.; *Anjou kori okmánytár*. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis (1301–1357) Budapest, 1878–1920. (A továbbiakban: Anjou-okmt, kötettség) Anjou-okmt IV. 297. p.; *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*. Studio et opera GEORGII FEJÉR. (A továbbiakban: Fejér, kötettség) Fejér IX/1. 111. p.

¹⁴ Amint azt egy 1350. április 8-i pápai levél is megemlíti. Anjou-oklt. XXXIV. 264. sz. <https://www.hungaricana.hu/hu/adatbazisok/a-kozepekori-magyarorszag-leveltari-forrasai/> https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozepekori_magyar_okmannyarak_anjou/

¹⁵ SZENDE 2007. 12. p.

¹⁶ SZABÓ PÁL: *Hunyadi Mátyás életkoráról*. Acta Universitatis Szegediensis, FORVM Acta Juridica et Politica IX. évf. 1. szám, Szeged, 2019. 144. p. (143–154. pp.) A *törvényes életkor* a 12. évtől kezdődött, amikor a házasságkötések már lehetővé váltak. Addig eljegyzés, házassági ígéretet létesülhettek.

¹⁷ SZENDE 2007. 63. p.

ember 29-e.¹⁸ 1342-ben a leendő ara, a hét éves Margit még nem érte el a „*házasulási és törvényes életkort*” („*nubiles et legitimos annos attingentem*”), azaz még nem volt 12 éves. Mivel Lajos már törvényes korban volt, a főpapok és bárók, valamint az őrgrof tanácsából a házasságkötést addig elhalasztották, amíg Margit el nem éri a törvényes kort. Az oklevél meg is jelölte, hogy ez szeptember 29-én, négy év múlva fog bekövetkezni. Erzsébet királyné hozzáfűzte, hogy néhai férjével esküt is tett ez ügyben, amelyet most megújított, megígérve, hogy Lajosnak is azt tanácsolja, hogy e házasságot majd a leírt időpontban kösse is meg.¹⁹ A történész szakirodalom a házasság megkötésének dátumát 1345-re helyezi, indokul felhozva, a pápai diszpenzációt, okleveles említéseket és azt, hogy a korban nem tartották szigorúan az ilyen életkort.²⁰ Meglátásom szerint egy korábbi pápai felmentés nem érinti feltétlenül a házasság konkrét időpontjának módosítását. Teiszler is 1345. vagy egy 1346. évet feltételezett.²¹ Jőmagam egy 1347-es évvel számolok, és akkor a házasságot valóban a 12. születésnap után kötötték meg, valamikor 1347. május 24. után.

Luxemburgi Margit törvényes feleség és királyné lett. Margit azonban nyilvánvalóan nem intézkedett királynéként, helyette anyósa vette kezébe az ügyeket. Külön oklevélkiadásáról nem tudunk, csupán a pápai oklevelek említették 1347-től.²² Azonban Erzsébet királyné okleveles anyagában, főleg a királyi adományozó oklevelekben feltűnt az új, *anyakirályné* titulus is.²³ Sajnos a Margittal kötött házasság a király számára nem volt hosszú életű, a királyné 1349-ben meghalt. Talányos az, hogy 1349-ben az Európát dúló pestisjárvány Magyarországon elérte-e a királynét. Egy 1349. október 7-én kelt levelében a velencei dózse, Dandolo András azt is megemlítette a Magyar Királyságban is sok áldozatot követelt a járvány és azt, hogy a király felesége meghalt.²⁴ A levél szövege a két tény között nem tett egyértelmű összefüggést.²⁵ Így az ifjú király megözvegyült és a következő házasságára 1353-ig kellett várni. Ezen időszakban törvényes királyné nélkül, Erzsébet mint anyakirályné, továbbra is megtarthatta és meg is tartotta királynéi udvartartását és *reginatusi* szerepét. Ez egy *különösen aktív időszakot* jelentett életében, amely a királyi adományozó oklevelekben jelentősen érzékelhető.

3. „*legkedvesebb anyánk tetszéséből és akaratából...*” – a királyi adománylevelek tanúsága

Vizsgálatunk első tárgyköre az Erzsébetre vonatkozó legáltalánosabb véleményt kívánja árnyalni. A kor és I. Lajos király egyik legszakavatottabb kutatójának, Berényi Ivánnak sommás megállapítását idézem: „*a király szinte minden fontosabb oklevele, birtokado-*

¹⁸ TEISZLER ÉVA: Luxemburgi Margit magyar királynévá koronázásának körülményei. In.: *Szent Márton és Benedek nyomában. Tanulmányok Koszta László emlékére*. Fontes et libri 3. Szerk.: FEDELES TAMÁS – HUNYADI ZSOLT – Szeged–Debrecen, 2019. 501–502. pp.

¹⁹ Anjou-oklt. XXVI. 416. sz. 293–294. pp.; DF 287 458; FEJÉR IX/1. 47–50. pp.

²⁰ TEISZLER 2019, 506. p. (32. lj.)

²¹ TEISZLER 2019, 506. p.

²² 1348. évben is: Anjou-oklt. XXXII. 92., 112., 781., 794., 885. sz. 1349. évben: Anjou-oklt. XXXIII. 46., 99., 495., 753. sz.

²³ Már egy 1347. február 2-án kelt oklevélben így szerepel a királyné: Anjou-oklt XXXI. 73. sz. 65. p; DF 265 780.

²⁴ Anjou-oklt. XXXIII. 753. sz. 367. p.

²⁵ TEISZLER 2019. 502. p. (13. lj.)

mány-levele hangsúlyozza, hogy édesanyja akaratából és egyetértésével került sor a kiadására.” A történész itt együttes uralkodásról, az özvegy anyakirályné erőszakos természetéről beszél.²⁶ Az Anjou-kori oklevéltár több kötetét közlétező Piti Ferenc pedig kihangsúlyozta, hogy: „A király okleveleiben már pár nappal a trónra lépése után megjelent az <anyánk akaratából> formula, amely megelőzte a főpapok és bárók hozzájárulását.”²⁷ Szende László ezt megismételte annyiban, hogy hozzátette, elsősorban a birtokadományoknál és a privilégiumok adományozásánál mutatható ki a királynéi hozzájárulás.²⁸ A kérdésem az, hogy – az általam vizsgált időszakban – ez a birtokpolitika önmagában mennyiben jelentette Erzsébet úgymond társuralkodását?

Tekintsünk bele alaposabban vizsgált időszakunk királyi adományleveleibe. 1342-ben, Lajos király trónra lépését követően birtokadományozásról még nem tudunk.

Szembetűnő, hogy a király a királyi udvartartás tagjainak szóló adománylevelekben mindig kérte anyja beleegyezését. 1343. január 6-án, Visegrádon I. Lajos előtt Fanch fiai, a királyi aula familiáris ifjai előadták érdemeiket és panaszukat, hogy a Somogy megyei Beren nevű birtokot, amelyet elődeiktől elidegenítettek, és a királyra háramlott, aki királyi honor-birtokként Vörös Bandnak juttatta, most adja vissza nekik. Ezt a király anyja, Erzsébet királyné akaratából, a főpapok és az ország bárói tanácsával való egyetértésével új adomány címen visszaadta.²⁹ Április 27-én, a király kettőspeccéttel megerősített privilegialis oklevelet adott ki Csanád esztergomi érsek számára. Az érsek kérésére, az apjának és neki tett szolgálataiképpen a Csanád megyei Tárnok királyi falvat, amely az érseknek és testvéreinek birtokával szomszédos, neki adományozta. Az adomány a királyi pietas hatáskörénél fogva született, anyja, Erzsébet királyné egyetértésével, a főpapok és bárók tanácsából, örökjogú birtoklásra.³⁰ Június 3-án, a király, Visegrádon, a meghalt Druget Vilmos nádor árváira tekintettel, az özvegynek, Máriának hagyta és adta örök birtoklásra a nádor visegrádi telkét, amely a király telke mellett van, anyja, Erzsébet királyné egyetértésével és akaratából („*consilio et voluntate Dominae Elisabeth, reginae Hungariae, genitricis nostrae carissimae*”).³¹

1344. augusztus 16-án, Visegrádon, I. Lajos királytól Peech-i Aladár fia, Vörös Tamás mester várnagy adományul kérte eddigi szolgálataiért, a Nyitra megyei Nadlyan birtokokat. Állítása szerint ez a föld a királyi adományozás jogköréhez tartozik. A király e királyi birtokot Tamásnak adományozta anyja, Erzsébet királyné beleegyezésével, a főpapok és bárók tanácsával.³²

A királyné befolyását is jelentheti az 1330-ban elkövetett Záh Felicián-féle merénylet elkövetésének felemlítése kapcsán tett birtokadományozás. 1344. október 10-én, Budán, I. Lajos király Kenezsic-i Gyula fia, Miklósnak, a királyi aula lovagjának a Bors megyei Molonan birtokot adományozta, amely a Felicián rokonságából való Ko-

²⁶ BERTÉNYI 1989, 130–131. pp.

²⁷ PITI FERENC: Az 1342. évi nádorváltás. *Századok* (140) 2006. 437. p. (7. lj.); SZENDE 2019, 21. p.

²⁸ SZENDE 2007. 131. p. (790-791. lábjegyzetek oklevélgyűjtése).

²⁹ Anjou okl. XXVII. 11. sz. 49. p.; DL 12 800 (átírt).

³⁰ Anjou-okl. XXVII. 210. sz. 159-160. pp. (átírt oklevél) DL 322.

³¹ Anjou-okl. XXVII. 374. sz. 247. p.; DL 76 703; FEJÉR IX./1. 105–106. pp.

³² Anjou-okl. XXVIII. 565. sz. 326–327. pp. DL 102 763, DL 102 777 (átírt 1369. február 17-én). Az erről szóló külön privilegialis oklevél: DL 102 764.

pey-é és Bathow-é volt, – akiket akkor hűtleneknek nyilvánítottak – anyja, Erzsébet királyné beleegyezésével és jóváhagyásával és a főpapok és bárók tanácsával („*de consensu et annuencia serenissime principisse domine Elizabeth regina genitricis nostre karissime, prelatorumque et baronum nostrorum consilio prematuro*”). Miklósról, aki később András herceg tanítója is volt, kiemelte az oklevél, hogy Felicián éles kardjával szembeszállva életveszélyes sebet kapott a fején.³³

Több alkalommal fordul elő az, hogy Lajos királytól, apja már megtett adományát, megerősíteni kéri. Itt Erzsébet mint néhai férjének élő tanúja, tudója lehejt.

1345. október 5-én, I. Lajos király a *macsói királyi várnagynak*, András mester, királyi lovag kérésére, érdemeiért, anyja, Erzsébet királyné egyetértésével („*de beneplacita voluntate serenissime domine... Elisabeth regina Hungarie nostre genitricis charissime et de consilio prelatorum et baronum*”) átírta apja, I. Károly király által adott birtokügyben kiállított privilegiális ítéletlevelét és egyezséget is.³⁴

1346. augusztus 15-én, Visegrádon az előtte megjelent Péter mester *királyi lovagnak* megerősítette apja, I. Károly által megtett, Vasvár megyei Mylek birtokáról tett adományát, anyja, Erzsébet beleegyezésével, a főpapok és bárók tanácsával.³⁵ December 11-én pedig a király László fia, Miklós mester *királyi lovagnak, al-asztalnokmesternek* adott Somogy megyei királyi birtokokat, anyja Erzsébet tudtával és egyetértésével, valamint a főpapok és az ország bárói tanácsával.³⁶

1347. február 2-án I. Lajos előtt Pál *királynéi tárnokmester*, bemutatva I. Károly által neki adott a Pozsega megyei Dornoch birtok 1323-ban írt adománylevelét, kérte annak megerősítését és privilégium formájában való átírását. A király, az anyakirályné és a bárók tanácsára, a kérést teljesítette.³⁷ Március 28-án a király Ravasz István mester *udvari lovag* szolgálataiért kért Komárom megyei birtokokat örök adományul. Az uralkodó – Erzsébet anyakirályné, a főpapok és bárók tanácsára – örök birtoklásra, neki is adományozta.³⁸ Egy királyi birtokcserével egybekötött adományozást is találunk: 1347. június 3-án I. Lajos király Aladár fia Vörös Tamás mesternek, várnagynak kérésére, a bemutatott privilegiális oklevelek alapján az I. Károly király által neki adományozott Sopron és Gömör megyei birtokokat elcserélte Lajos királlyal, aki számára Erzsébet anyakirályné egyetértésével, a főpapok és bárók tanácsára, a Nyitra megyei birtokokat adományozott.³⁹ A király a *saját nevelőjének* adott birtokadományban is kikérte anyja egyetértését: Október 3-án „Poharas” (dictus) Péter mester, abaújvári udvari lovagnak, Lajos király volt nevelőjének „*Erzsébet királyné, valamint az ország főpapjainak és báróinak tanácsára...*” („*de beneplacita voluntate serenissime principisse domine Elizabeth regine Hungarie genitricis nostre... ac consilio prelatorum et baronum nostro-*

³³ Anjou-oklt. XXVIII. 684. sz. 386–387. pp.; DL 3726; Anjou-okmt IV. 450–452. pp.; *Középkori históriák oklevelekben (1002–1410)*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár I. A szövegeket válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta KRISTÓ GYULA Szeged, 2000. 264. p. 137. sz.

³⁴ Anjou-oklt. XXIX. 647. sz. 370. p.; DL 40 989. Anjou-okmt. IV. 535–545. pp.

³⁵ Anjou-oklt. XXX. 580. sz. 343. p.

³⁶ Anjou-oklt. XXX. 905. sz. 501. p.; DF 236 483., DF 236 642

³⁷ Anjou-oklt XXXI. 73. sz. 65. p.; DF 265 780.

³⁸ Anjou-oklt. XXXI. 268. sz. 161. p.; DF 271 955.

³⁹ Anjou oklt. XXXI. 503. sz. 276. p.; DF 271 958. Másolata: DL 102 786.

rum prematuro”) Sáros megyében adományozott az uralkodó birtokot.⁴⁰ Az 1347. év egyébként különösen bővelkedett királyi adományozásokban.⁴¹

1348. november 13-án, a király Budán Jakab fia, Miklós mesternek, *udvari ifjúnak* hűséges szolgálataiért kérésére a Trencsén megyei Missun birtokot adományozta, Erzsébet anyakirályné beleegyezésével, a főpapok és bárók tanácsára.⁴² 1349. június 2-án Pozsonyban a király Jakab comes, *pozsonyi bíró* hűséges szolgálataiért, a Pozsony megyei Csallóköz kerületben lévő Myseer királyi birtokot adományozta, Erzsébet anyakirályné egyetértésével, a főpapok és bárók tanácsára.⁴³ 1350. február 5-én, Budán. I. Lajos király Szécsényi Tamás *országbíró*nak, kérésére a királyi kézre háramlott Nógrád megyei birtokokat adományozott (Loch birtok), Erzsébet királyné, illetve a bárók egyetértésével, új adományként.⁴⁴ 1350. március 14-én, I. Lajos király Kylianus fia, András *altárnokmester* kérésére átírta I. Károly adománylevelét a Veszprém megyei Totwasun birtokról, illetve a Zala megyei Dench birtokról, és Erzsébet királyné egyetértésével, illetve a főpapok és bárók tanácsára megerősítette.⁴⁵ 1350. április 11-én, Budán I. Lajos király *servitora*, Gelethius fia Twruch-i Pál érdemeire tekintettel Miklós nádor és Tamás országbíró kérésére, Erzsébet királyné hozzájárulásával, a főpapok és bárók egyetértése mellett neki adományozta a kezére háramlott Turuch megyei Zamotha egy részét.⁴⁶ 1350. április 13-án, Budán I. Lajos ugyanígy Dénes fia, István mesternek, *volt bán*nak, Gymus-i *várnagynak* adományozott Nógrád megyei birtokokat.⁴⁷

Abban az esetben, amikor kifejezetten királynéi birtokot érintett a királyi adomány, Erzsébet hozzájárulása sokkal indokoltabb. A vizsgált időszakban kevés esetet találtam erre vonatkozóan. 1343. január 13-án, Visegrádon, a király Zech-i Péter fia Miklós *királyi étékfogó*mester és testvére, Iwanka és rokonságuk számára, az eddigi érdemeikre tekintettel – amelyet eddig I. Károlynak, majd Lajosnak még ezután teljesítenek – a Pozsony megyei Gradisa királynéi birtokot kérték örök adományul, mondván hogy az királyi adományozási jogkörhöz tartozik. Erzsébet királyné beleegyezésével és tanácsával.⁴⁸ Jól látjuk, hogy ez tulajdonképpen a *királynéi birtok* király általi eladományozásának esete, amelyhez illő a beleegyezés. Az alábbi eset, amely a szakirodalomban is ismert, jól megvilágítja a beleegyezés indokát.

1347. május 6-án I. Lajos király és az anyakirályné színe elé járulva Hernádi Tamás fia István özvegye és fiai, Miklós és Tamás panaszt tettek, mert a Zemplén megyei Hernadnempti birtokukat elfoglalták. A király és az anyja megidéztek a vádlott személyeket, majd perhalasztást követően az alperesek I. Károly okleveleit mutatták be az adományozás tényéről. Azonban a király, a főpapok és a bárók úgy döntöttek, hogy

⁴⁰ Anjou-oklt. XXXI. 918. sz. 475. p.; DL 64 029, (ép pecsét), Anjou-okmt V. 132–134. pp.

⁴¹ Anjou-oklt. XXXI. 565. sz. 302. p.; DL 87 213; 578. sz. 307. p.; DL 2674; 611. sz. 323–324. pp.; DL 3553, átírva: DL 9481; 648. sz. 339–340. pp; DL 497 (A király két kettős pecsétje is rajta van. lásd: Melléklet); 679. sz. 356. p.; DL 2172.; 724. sz. 378. p.; DF 269 952.

⁴² Anjou-oklt. XXXII. 766. sz. 381. p.; DF 16 102, DL 16 100, DL 16 099. (átírtak).

⁴³ Anjou-oklt. XXXIII. 397. sz. 205. p.; DL 4051. (átírt: DL 4052.).

⁴⁴ Anjou-oklt. XXXIV. 113. sz. 94. sz. (Lásd még ebben az évben: 172. sz.).

⁴⁵ Anjou-oklt. XXXIV. 208. sz. 143. p. DL 41 135.

⁴⁶ Anjou-oklt. XXXIV. 285. sz. 180. p.; DL 994.; FEJÉR IX/ 1. 774. p.405. sz.

⁴⁷ Anjou-oklt. XXXIV. 292. sz. 185. p.

⁴⁸ Anjou-oklt. XXVII. 19.sz. 55. p.; DL 104 913 (Erzsébet királyné átírata, 1347. szept. 24-én).

mivel az oklevelek tanúsága szerint Hernadnempti királynéi birtok volt. A Magyar Királyság szent királyainak törvénye szerint királynéi birtokot nem lehet az éppen uralkodó királyné egyetértése nélkül (*absque... reginalis maiestatis*) eladományozni. A birtok így a felperesek tulajdonába kerül, az alperesek ugyanis az adományozásról nem tudtak *királynéi oklevelet* (sic!) felmutatni. Így a király, az anyakirályné, a főpapok és a bárók I. Károly király korábbi adományát érvénytelenítették.⁴⁹ Május 27-én Erzsébet anyakirályné színe elé járulva Hernadi Tamás fia, István özvegye és fiai Miklós és Tamás kérték is a döntés privilegiális oklevélben való átírását. A királyné a kérést a főpapok és bárók tanácsára teljesítette és kettőspecstéjével megerősítette, János veszprémi püspök, királynéi kancellár, királyi kápolnaispán és titkos kancellár keze által.⁵⁰

A fenti eset kifejezetten a királynéi birtokok királyi adományozásának korlátját mutatta be. Azonban I. Lajos és Erzsébet több esetben I. Károly birtokintézkedéseit olyankor is megváltoztatták, amikor az nem királynéi birtokokat érintett. Nem meglepő, hogy ezekre főleg I. Lajos uralkodása kezdetén találtam néhány példát.

1343. január 3-án, Visegrádon a király az apja, I. Károly király által elvett birtokokat visszaadta Fodor (dictus) Miklós fia, Farkasnak. Az oklevél indoklása szerint akkor bírói úton jogtalanul és hamisan jártak el, valamint az adományt most saját és anyja, Erzsébet királyné lelki üdvéért⁵¹ és a királyné akaratából tette.⁵² Május 11-én I. Lajos király, Visegrádon, László pécsi püspöknek és testvéreinek az I. Károly által elvett örök- és egyéb birtokát, birtokjogát visszaadta anyja, Erzsébet királyné és a főpapok és országa bárói megfontolásával, egyetértésével és akaratából („*consensuque et voluntate ac consilio... domine Elizabeth... regine Hungarie genitricis nostre charissime, omniumque prelatorum et baronum regni nostri*”), örök birtoklásra.⁵³ A következő példában *expressis verbis* megjelenik a királyné közbenjárása: június 3-án, a király, Visegrádon az esztergomi káptalant kárpótolja, apja, I. Károly birtokfosztó intézkedése miatt. Így kárpótlásul az Esztergom megyei Nána királyi falvat cserébe elvett birtokaiért, örök birtoklásra adta, anyja, Erzsébet királyné „*beleegyző akaratából és külön engedélyéből*” („*de beneplacita voluntate et conniuentia speciali Serenissime Principisse, Domine Elisabeth, regine Genitricis nostre carissime*”).⁵⁴ 1351. február 27-én, Budán I. Lajos király Osl fia Domokos macsói bánnak átírva korábbi oklevelét (1345. máj. 26.) Sopron megyei (Sarkan várföld) és Vasvár megyei (Heulgeuz) *királynéi birtokokat* adományozott, „*Erzsébet királyné, legkedvesebb édesanyánk tetszéséből és akaratából*” („*de beneplacita et voluntate domine Elisabeth regine genitricis nostre carissime*”). Az oklevél elősorolta Domokosnak az I. Károly király idején tett szolgálatait, amikor Szerbia szakadár (t. i.: ortodox) királya az ország határait macsói és szirmiumi részéken elpusztította. Domokos macsói bán akkor ezeket meg tudta állítani. Az adományt a király anyja, a

⁴⁹ A hazai szakirodalom ezt jobban számon tartja: SZENDE 2007. 94-95. Anjou-oklt. XXXI. 374. sz. 209–210. pp.; DL 2275. Átírása: 391. 479. sz. oklevelekben. I. Károly oklevele: Anjou-oklt. IX. 101. 104. 123. sz.

⁵⁰ Anjou-oklt, 479. sz. 265–266. pp; DL 1107.

⁵¹ „*pro remedio anime dicti domini Karoli patris nostri... et nostra ac... domine Elizabeth... regine... salute*”.

⁵² Anjou-oklt. XXVII. 4. sz. 46.p.; DL 3550 (átírt); Anjou-okmt IV. 296. p.

⁵³ Anjou-oklt. XXVII. 292. sz. 199.p.; DL 3584, Anjou-okmt IV. 328–329. pp.

⁵⁴ Anjou-oklt. XXVII. 376. sz. 248. p.; DF 236 759. (átírva: DF 236 767.; FEJÉR IX./1. 96–97. pp.; WERTNER MÓR: Történelmi Tár 1911. 303–304. pp.).

királyné, valamint testvére István herceg tanácsára és egyetértésével, az ország előkelőinek és báróinak tudomásával tette.⁵⁵

3. 1. Anjou István herceg egyetértése

Az előbbi oklevél átvezet bennünket arra a figyelemreméltó gyakorlatra, hogy nem csupán Erzsébet egyetértésével találkozunk a királyi donációs oklevelekben. 1345-ben már a király öccse, Anjou István horvát-szlavón-dalmát herceg is megjelent a királyi adományozás beleegyezői között. A jól ismert formula kiegészül „*István herceg úrnak, legkedvesebb testvérünknek... jóváhagyásával*” kitételrel. Június 3-án. I. Lajos király már az előtte megjelent János fia, Marochuk mesternek, a *királyi aula* lovagjának, az apjának és neki tett szolgálataiért, királyi kézre háramlott Pozsony megyei birtokokat adományozott új adomány címén az anyja, Erzsébet és királyi testvére, István herceg beleegyezésével, valamint a főpapok és a bárók tanácsával („*de consilio et beneplacita voluntate... Elizabeth regine... genitricis, et domini Stephani ducis fratris nostrorum charissimorum, necnon prelatorum et baronum nostrorum consilio prematuro*”).⁵⁶ István herceg területiális hatásköre kapcsán természetesen érintettként is ott van az oklevél szövegében, de nem csupán a birtokadományozásban, hanem a kegyelmi jogkör gyakorlásában is. November 21-én a király Dalmácia hűségére térő urai közül Nelepchius fia, János comest visszafogadta kegyébe, anyja, Erzsébet királyné, a főpapok és bárók, valamint István herceg tanácsából és megbocsátotta neki bűnét. A király visszaadta neki a királyi várakat, amelyet egykor a zsarnokok elfoglaltak és elidegenítettek a Szent Koronától, új adomány címén, anyjának, Erzsébet királyné, valamint a főpapok és bárók tanácsából.⁵⁷

1347. április 17-én. I. Lajos király Szécsi Péter fiai, Miklós szlavón és horvát bán és testvére Iwanka asztalnokmester, gimesi várnagy kérésére a bemutatott oklevelek alapján, átírást és megerősítést kértek Miskolc birtokra. A király a hűséges szolgálataikat megfontolva, a kérést Erzsébet anyakirályné, István herceg egyetértésével, a főpapok és bárók tanácsára teljesítette.⁵⁸ Az év során még július 31-én I. Lajos király Erzsébet anyakirályné és István herceg egyetértésével, a főpapok és bárók tanácsára („*de consensu Domine regine, Genitricis nostrae, et Domini Stephani Ducis, fratris nostri charissimorum, et de consilio omnium Prelatorum et Baronum nostrorum, prematuro...*”) a szlavóniai Zryn várát Gergely és György comeseknek adományozta.⁵⁹ Oklevél átírásban is résztvett István herceg. Ugyanakkor e birtokadomány fontos lett a későbbi Zrínyi-család történetében is, mert a megnevezettek utódai erről a várról vették fel a Zrínyi nevet. 1350. február 18-án, Budán a király Segny-i Doym comes testvére, Bertalan comes kérésére átírta I. Károly 1323-ban kelt privilégiumát és azt anyja, Erzsébet királyné és testvére, István herceg

⁵⁵ Anjou-oklt. XXXV. 85. sz. 88–89. pp.; DL 41 150.; *Középkori históriák oklevelekben*: 145. sz. 284–285. pp.

⁵⁶ Anjou-oklt. XXIX. 373. sz. 243–244. pp.; DL 3772 = DL 25 104; Anjou-okmt IV. 512–515. pp.; Ennek a privilégialis oklevele: DL 3664=DL 25 094.

⁵⁷ Anjou-oklt. XXIX. 836. sz. 459–461. pp. DL 38 487.

⁵⁸ Anjou-oklt. XXXI. 323. sz. 185. p.; DL 1109 (átírt).

⁵⁹ Anjou-oklt XXXI. 748. sz. 393. p.; DL 33 099; FEJÉR IX./1. 475–477. pp. 268. sz.

egyetértésével, valamint a bárók és előkelők tanácsára megerősítette.⁶⁰ 1351. március 29-én, Budán, I. Lajos király *servitor*ának, Péter fia, Nowak udvari lovagnak tengerentúli részekén végzett szolgálataiért, adományozott horvátországi királyi birtokokat, királyi falvakat, anyja, Erzsébet királyné és testvére, István herceg egyetértésével, valamint az előkelők és bárók tanácsára.⁶¹ A példából az is jól látható, hogy István herceg egyetértésének rögzítése nem csupán a horvátországi adományokhoz kapcsolódott. 1351. április 29-én, Budán, a király az Osl nembeli János mesternek, udvari lovagjának és káplánjának, István budai prépostnak és Benedeknek az érdemeit elősorolva – István prépost a hadjáratok idején a pápai kúriában többször követségben volt – Erzsébet királyné és testvére István herceg egyetértése mellett, a főpapok és bárók tanácsára Sopron megyei birtokot adományozott.⁶² 1351. május 24-én, Budán, I. Lajos a „Ravasz” István Pozsony megyei alispánnak szolgálataiért a Nyitra megyei birtokot (Szerdahely, Chalad) adományozott, Erzsébet királyné, István herceg egyetértésével és a bárók és a főpapok tanácsára.⁶³

István herceg adományának érvényességéhez kellett a királyné kívül az anyakirályné beleegyezése is. Két példát hozok erre. 1350. október 10-én, amikor István horvát-szlavón-dalmát herceg adományozott a szlavóniai Orbász megyében lévő hercegi kézre háramlott birtokokat, akkor azt I. Lajos király és anyja, Erzsébet királyné egyetértésével és hozzájárulásával tette meg, valamint a főpapok és bárók tanácsára.⁶⁴ 1353. április 11-én pedig az Orbász megyében fekvő birtokokat, amelyek a herceg kezére háramlottak, László fia, Tamásnak és Thar-nak adományozta hűségükért, Lajos király és Erzsébet királyné beleegyezésével, a főpapok és bárók tanácsára. Azonban az adományozottak panaszkodtak, hogy mivel e birtokok annyira Szlavónia határán vannak, nem tudták békésen bírni. István herceg ezért ezeket Orbász várához csatolta, visszavette tőlük. Cserébe a szlavóniai Körös megyében adott birtokokat.⁶⁵

3. 2. A királynéi birtokadomány királyi korlátai

Jól járunk el, ha a tanulmányunk kezdetén idézett általános történelmi megállapítást finomítjuk. Akár azt is gondolhatnánk, hogy I. Lajos nápolyi hadjárata(i) alatt az anyakirályné nyerte el az adományozásban is a döntést. A királynéi adomány azonban feltételes adomány, amelyet fiával utóbb meg kellett erősíttetnie.

1350. október 21-én, Erzsébet királyné Pozsonyban, Bars megyében birtokadományozásban részesítette I. Lajos király udvarának tárnoki *servitor*át, Jakab fia, Miklóst, mert ő közölte vele az örömhírt, hogy fia hazaért Magyarországra! A királyné az őt illető *király-*

⁶⁰ Anjou-oklt. XXXIV. 157. sz. 115. p.; DL 32., DL 33 508. (mindkettő átírt oklevél). E neves adománylevelél szerepel a gróf Zrínyi Miklós megbízására, 1663/64-ben, a család genealógiáját bemutató munkában, a Stematographia-ban is. BENE SÁNDOR: *Zrínyi Miklós élete*. In: Zrínyi-album. Hausner Gábor (szerk.). Zrínyi Kiadó, Budapest, 2016. 28. p., 52. p.

⁶¹ Anjou-oklt. XXXV. 130. sz. 120–121. pp.; DL 87 255.

⁶² Anjou-oklt. XXXV. 178. sz. 161–162. pp.; DL 4186.

⁶³ Anjou-oklt. XXXV. 272. sz. 235–236. pp.; DL 30 654; Anjou-okmt. V. 495. p. 295. sz.

⁶⁴ Anjou-oklt. XXXIV. 679. sz. 374–375. pp.; DL 45 129 (átírt: I. Mátyás); HALÁSZ ÉVA: A szlavón hercegek és bánok oklevéladó tevékenysége. (1323–1381) PhD értekezés. Budapest, 2008. 225. p. 429. sz.

⁶⁵ Anjou-oklt. XXXVII. 226. sz. 149–150. pp.; DL 45 129 (átírt).

néi rendelkezési joggal élt, megígéri, hogy az adományt a fiával is megerősítetteti. Ha nem tudja elérni, akkor másik hasonló birtokadományt fog kieszközölni a számára.⁶⁶

Az első nápolyi hadjáratról nemrégiben hazatért uralkodó 1350. október 30-án már adományozott a Dráva és a Mura folyók közti birtokokat (Oztrogo, Csáktornya) Lackfi István erdélyi vajdának, aki elkísérte az itáliai hadjáratba. Úgymond háromszoros konszenzussal: Erzsébet királyné, István herceg, valamint a bárók és előkelők tanácsára.⁶⁷ Ennek az adománynak az érdekessége véleményem szerint abból fakadt, hogy mindez érinthette az ottani királynéi birtokokat is, mert 1351. március 27-én, Budán anyja, Erzsébet királyné színe előtt megjelenve István horvát-szlavón-dalmát bán (herceg) a fenti királyi oklevelet átíratta. Szükséges volt tehát az anyakirálynénak e várak és földek odaadományozásával való egyetértése és az adományhoz való hozzájárulása („*voluntatem et consensum nostrum permissionemque nostrae reginalis maiestatis*”) – amelyet már a királyi adományozáskor is megtett – az adomány királynéi jogánál fogva, amennyiben az a királynéi joghatóságot érinti („*in quantum nostra iurisdictio reginalis ad ea se extendit*”).⁶⁸

Azonban bármennyire is, az eddigiek láttán, az tünik szemünkbe, hogy Erzsébet szinte mindig „egyenrangú fél” az adományozásokban, óvatosabban kell megítélnünk a királyné szerepét és jogkörét az önálló adományozások kapcsán. Kevés az olyan oklevél, amelyből erre vonatkozó részleteket is megtudunk. Az alábbi esetet ebben perdöntőnek tartom.

1351. január 9-én, Budán kelt oklevelében I. Lajos király Erzsébet királyné kérésére „*azokért a jótéteményeiért és folymatos áldozatos munkájáért, melyekkel mint anya gyermekkorától fogva segítette*” királyi hozzájárulását („*gratias specialem*”) adta ahhoz, hogy a királyné Borsod megyei, nemrégén átszállt királynéi birtokokat (Edelyn, Borsod/Borsad, Saap), továbbá a Buda melletti Szentjakab falu régóta szedett királynéi vámját az óbudai klarissza apácáknak – az általa alapított Szent Szűz-monostornak – adományozza. Az oklevél külön kiemeli, hogy ezen adományok vonatkozásában a királyné bírja „*az örökhagyás, az átruházás, az adományozás hatalmát a mi szabad királyi engedélyünkben eredően*”(„*liberam legandi, conferendi, et donandi ex nostra regali permissiva licentia habeat potestatem*”). Lajos király így tehát a királyné adományát királyi teljhatalmánál fogva megerősítette, a bárók tanácsára és egyetértése mellett („*ex nostra regia auctoritate et plenitudine regiae potestatis de consilio et consensu Prelatorum et Baronum*”).⁶⁹ Erről az adományról Erzsébet királyné január 20-án, külön oklevelet állított ki, amely adomány fiának, Lajos királynak az egyetértését és jóváhagyását bírja („*de beneplacito et consensu ac benevola permissione Excellentissimi Principis, Domini Ludovici... filii nostri charissimi*”).⁷⁰ Tehát egyértelműen kitűnik, hogy a királynéi adományhoz feltétlenül kell a királyi hozzájárulás.

⁶⁶ Anjou-oklt. XXXIV. 698. sz. 384.p.; DL 98 186. (A *Tabula provincialis*-ből).

⁶⁷ Anjou-oklt. XXXIV. 706. sz. 388–390. pp.; DL 4151. Erzsébet királyné átírásában: 1351. március 27. DL 41 52, 41 53. FEJÉR IX/1. 756–764. pp. 399. sz.; FEJÉR IX/1. 482–490. pp.; *Középkori históriák oklevelekben* 143. sz. 276–281. pp.

⁶⁸ Anjou-oklt. XXXV. 126. sz. 117–118. pp.; DL 4152., DL 4153, FEJÉR IX/2. 81–82. pp. 20. sz. (átírás alapján), 84–85. pp. 21. sz.

⁶⁹ Anjou-oklt. XXXV. 11. sz. 45–46. pp.; DL 4168.; FEJÉR IX/2. 53–56. pp.

⁷⁰ Anjou-oklt. XXXV. 26. sz. 54. p.; DL 4170. FEJÉR IX/2. 80–81. pp. 19. sz.

A további oklevelekből nyomon követhető a fent említett királynéi birtokok eredete és sorsa. Így egész pontos ügyrekonstrukciót végezhetünk. 1351. április 30-án, Erzsébet királyné a Borsod megyei Saap birtokát, az örökös nélkül elhunyt Edelény-i Sándor fia, László leánya, Erzsébet asszonytól vásárolta 150 Márka fejében. Ezt most az általa alapított óbudai monostorban élő klarissza apácáknak adományozta. Az oklevelet János, veszprémi püspök, a királyné udvari kancellárja állította ki.⁷¹ A következő oklevélből pedig jobban megismerjük Edelényi Sándor fia Lászlót, annak fiúörökös nélküli elhunytát. Ugyanis május 2-án, a budai egyház káptalanja előtt a felek megjelentek: Erzsébet nemes asszony a férjével, másrészt a királyné képviselőjében és ügyvédvalló levelével, Ugal-i Pál volt szlavón-horvát bán. Itt a fentebbi vétel részleteit is előadták. Mivel Erzsébet úrasszony apja, Edelényi Sándor fia László fiúörökös nélkül halt meg (*sine herede decesserit*), így valamennyi birtoka a király kezére szállt, majd *királyi adomány révén pedig a királyné kezére szállt* („*universe possessiones sue ad regias et per consequens ipsius regalis maiestatis collationem ad ipsius domine regine manus rite et legitime...devolute fuerint*”). Az úrasszony az apai Saap birtokából őt megillető kettős hitbére (anyja és nagynénje után) és leánynegyede kielégítéseképpen a hasznokat beszédhette. Most pedig Erzsébet királynéi felség (*reginalis maiestas*) valamennyi jogának megváltásaképpen 150 márkát fizetett ki neki. Ezért az úrasszony a birtokot és hasznait visszaadta a királynénak örök birtoklásra.⁷²

A másik Borsod megyei Edelényi birtok, Borsod/Borsad egy telkének (*locus sessionalis*) királyi kézre háramlását két év múlva, az országbíró törvényszéke előtt kétségbe vonták, emiatt a királynét is perbehívták. 1353. március 13-án, Szécsényi Tamás országbíró okleveléből tudjuk meg, hogy Erzsébet királyné színe előtt megjelentek Fyzy-i Demeter fia Dook fiai, János és József deákok. Állításuk szerint a Borsad birtokon lévő telket az örökös nélkül elhunyt Edelényi László fia, Sándor atyjuknak, Dok-nak adományozta fáradozásáért (30 márka). A királyné az ügyet a főpapok és bárók elé utalta. Az országbíró így velük és az ország nemeseivel március 6-án törvényszéket ült, amelyen megjelent János és József deák, valamint a királynéi kúria *notariusai*, a királynéi megbízólevelekkel. A két deák a telek adományáról oklevelet mutatott be, panaszolva azt is, hogy ezt a telket az uralkodó elvette tőlük. Kérték, ezt állítsák vissza. A királynéi notariusok bizonyítása szerint valóban örökös nélkül halt meg Edelényi László fia, Sándor, így jogszerűen hárult a javuk a király kezéhez. Továbbá, Dok mester birtokadományozása idején, 1334-ben, Edelényinek nem volt *királyi engedélye* (*consensum regium*) arra, hogy a birtokát szabadon adhassa vagy halála esetére hagyományozhassa. A királynéi notariusok bizonyították azt is, Edelényi László fia Sándor öse, Drugh fia Sándor hűtlenség vétkében volt vétkes, erről egy 1267-ben kelt oklevél tanúskodik. Az országbíró és bírótársai a király igaza mellett döntöttek. Mivel Dok mester annak idején nem kért engedélyt a királytól annak szabad adományozásához, kimondták a birtokok

⁷¹ Anjou-oklt. XXXV. 181. sz. 163–164. pp.; DL 4187. (ép pecséttel, lásd: Melléklet). Melléklet, <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/44114/?list=eyJxdWVyeSI6IC10MTg3In0>).

⁷² Anjou-oklt. XXXV. 189. sz. 167. p.; DL 4189. Anjou-okmt. V. 462–464. pp. 282. sz.

királyi kézre háramlását. A királyné viszont a jóságtól hajtva a 30 márka felét aranyban kifizette a panaszosoknak.⁷³

Az ítéletlevél indoklása egy finom részletkérdésre is választ ad. Eszerint a birtokról való rendelkezés *előzetesen kikért királyi engedély* mellett lehetséges volt. Ezt azért emelem ki, mert az 1351. évi Aranybulla ismert megújításában éppen ezt a lehetőséget volt kénytelen a király megszüntetni. Természetesen ezt is az oklevelekből már jól ismert klauzulával, a királyné egyetértésével. Ugyanis a király 1351. december 11-én az ország báróinak, előkelőinek és nemeseinek kérésére, anyja, Erzsébet királyné hozzájárulásával, a bárók tanácsára („*de beneplacita voluntate serenissime principisse domine Elisabeth...Regine Hungarie genitricis nostre karissime, ac de consilio eorundem Baronum nostrorum*”) szóról szóra átírta, megújította és megerősítette András király Aranybullájával megerősített privilégiumát, egyet kivéve, az örökös nélkül elhunyt nemések szabad végrendelkezését, illetve azt, hogy eladhatják, elidegeníthetik birtokaikat („*in vita et in morte dare vel legare possessiones eorum, vendere vel alienare... nullam penitus habeant facultatem*”).⁷⁴ Az ösiségi elv fenntartásával az előzetes királyi engedélyek gyakorlatának ezzel vége szakadt.

A királyné birtokadományozásának utólagos érvénytelenítéséhez is szükséges volt a királyi beavatkozásra, amelyre jó példát mutat az alábbi ügy. Erzsébet királyné birtokügye itt is az országbíró előtt zajlott: 1353. március 16-án Szécsényi Tamás országbíró adta tudtul, hogy a Pest megyei Eurem birtokot, amikor a királyi ember a budai káptalan kiküldöttjével 1352. december 15-én a királyné nevében vissza akarta venni, a káptalan képviselője, Balázs kanonok tiltakozott, az iktatásnak ellentmondott. Az ügy végső döntésre az országbíró elé került. A per során a királyné *procuratora*, Beke deák bemutatott két oklevelet. I. Lajos 1352. évi augusztus 21-én és I. Károly király 1325. július 6-án kelt okleveleit. Számunkra Lajos király oklevele bír fontossággal. Az uralkodó akkori oklevele szerint a király mindazokat a birtokokat és jogokat, melyeket az anyakirályné még férje, I. Károly életében famulusának, Tese-nek adott, hűséges szolgálataiért, örök birtoklásra Tese mester örökös nélküli halálát követően, *visszaállította a királynénak* és az általa akkor tett adományt érvénytelenítette. Az ügy további részében a budai káptalan oklevéllel igazolta azt, hogy a káptalannak van földrésze Eurem birtok határai között. Az országbíró így a pontos határok megállapítását kérte ahhoz, hogy dönteni tudjon.⁷⁵

Erzsébet királyné más alkalommal, a királynéi birtokok visszaszerzése iránt indított pert az országbíró előtt. 1351. június 27-én Szécsényi Tamás országbíró tudtul adta azt, hogy Erzsébet királyné Devecseri Márton fiait, Miklóst és Istvánt a Veszprém megyei Kohar nevű királynéi birtok megtartása miatt (*super conservacione*) perbe fogta. A királyné megbízottja ekkor Liptói Miklós volt, aki választ várt arra, hogy milyen oknál fogva teszik ezt? A birtok kapcsán már hosszú per folyt korábban, majd 1341. június 2-

⁷³ Anjou-oklt. XXXVII. 152. sz. 109–110.; DL 636. (ép pecséttel).

⁷⁴ Anjou-oklt. XXXV. 764. sz. 530–536. pp.; DL 4239, DL 41 173, DL 41 174, DL 70 630. (OSZK Kézirattár Kézírtatos törvénygyűjtemény) DF 283 252. etc. FEJÉR IX/2. 37–47. pp. 1. sz.

⁷⁵ Anjou-oklt. XXXVII. 353. sz. 114–115. pp.; DL 4323.

án megegyezés született. Az alperesek okleveleket, köztük néhai Pál országbíró priviligiumát mutatták fel, amely Kohár birtokban való birtokra vonatkozik.⁷⁶

Tanulmányom első tárgykörének összegzésében, a birtokadományokhoz való királynői hozzájárulás kérdésében, fontos megállapítani, hogy a király és a királyné gyakorlatát egyfajta *konszenzuális birtokpolitikának* tekintem. Valóban a király és a királyné, illetve István herceg konszenzusa valósult meg Lajos királyi adományaiban. Azonban ez a konszenzualitás mindig a király hatalom súlyában és origójában gyökeredzett! Elhamarkodott kijelentés csupán a királyné hatalmi súlyára hagyatkozni. Véleményem szerint akár eredhet ez az Anjou-család középkori döntéshozó gyakorlatának hagyományából is.

Ezek után azonban nem kerülhető meg a lehetséges királynői birtokok vázlatos feltérképezése. Igen hasznos az Árpád-kori királynői birtokállomány adatainak összevetése az előbbi okleveleink adataival. Nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy a királyné is földbirtokos volt. Enélkül ugyanis könnyen abba a hibába esünk, hogy minden királyi adományt a királyné megnövekedett befolyásának tulajdonítunk, holott már láttuk e konszenzualitás természetét.

Piast Erzsébet is, amint I. Károly király oldalán elnyerte a királynői méltóságot, mindannak a birtokoknak, jövedelmeknek a birtokába jutott, amelyek a mindenkori magyar királynét megillették. Zsoldos Attila az Árpád-házi királynék kapcsán kimutatta az országban adatolható birtokállományok helyét.⁷⁷ Ezért is igyekeztem kiemelt figyelemmel lenni – a tanulmányom készítéséhez szükséges oklevél-adattár gyűjtése során – azokra a lehetséges utalásokra is, amelyek a királynéra vonatkoztak. Ahol nincs ilyen utalás, különösen nehéz helyzetben vagyunk, de árulkodó jel lehet például a királyi joghatóság megléte a különböző Asszony-előtagú települések esetében, ahogyan az Árpád-korban.⁷⁸ Például 1347. szeptember 20-án I. Lajos az asszonypataikai bányaváros priviligiumát erősítette meg kérésükre újra, Erzsébet anyakirályné egyetértésével, a főpapok és bárók tanácsára.⁷⁹

Az Árpád-korban az országban szétszórta meglévő királynői birtokok elsősorban Zala, Veszprém, Komárom, Észtergom, Fejér, Tolna és Nyitra megyékben, valamint Győr, Somogy, Abauj megyékben voltak. Erdélyben pedig királyné uradalom volt Beszterce, Radna és Szalacs.⁸⁰ Ha csupán az általam vizsgált királyi adományokat vesszük sorra, akkor a királyné egyetértésével történt királyi birtokadományoknál is bőven találunk a vizsgált időszakunkban Árpád-korhoz köthető „vármegyei” érintettséget.

⁷⁶ Anjou-oklt. XXXV. 368. sz. 284–288. pp.; DF 266 179.

⁷⁷ ZSOLDOS 2005. 29, 31, 33. pp.

⁷⁸ ZSOLDOS 2005. 29. p. Asszonylaka, Asszonyvására, Asszonynépe.

⁷⁹ Anjou-oklt. XXXI. 883. sz. 457–458. pp.; DL 72 092 (átírt oklevél).

⁸⁰ ZSOLDOS 2005, 31. p. 47. p.

1. sz. táblázat

Árpád-kori megyék királynéi birtokokkal	Erzsébet királyné egyetértésével adományozott birtokok megyéi (1342–1353)
Nyitra	3
Somogy	2
Komárom	1
Veszprém	1
Zala	1
Esztergom	1
Borsod	1

Forrás: A szerző saját szerkesztése.

Az Erzsébet egyetértését érintő királyi adományok közül – a fenti megyéken túl – kiemelkedik Pozsony megye (3 okleveles említés). Pozsony megyéről tudnunk kell, hogy III. András hitbér gyanánt adta át feleségének, Ágnesnek.⁸¹ Pozsonyt követi Nógrád (2), Sopron (2), Vasvár (2) és Bars megye (2). Meglátásom szerint e vizsgált időszak – Erzsébet életében való viszonylagos – rövidségének tudható be, hogy általában egy-egy említéssel szerepel Csanád, Pozsega, Sáros, Trencsén, Túróc, Zemplén megye is. Viszont az Árpád-kori királynéi birtokhelyű Fejér, Tolna és Győr megyék ezúttal nem érintettek. A királynéi megmaradt birtokállomány nagyságára Engel Pál adata alapján kapunk képet. Az ország megyéiben, Erzsébet halála utáni időszakban, a királyné kezén 13 nagyobb uradalom volt, amelyek emiatt nyilvánvalóan nem szerepelhetnek fent említett királynéi „beleegyezés” adománylevelekben.⁸²

3. 3. „de gratia specialis” – a különös királynéi figyelmet bíró területek, testületek

A királynéi birtokok után fontos kitérni a királynénak a királyi/királynéi városoknak nyújtott védelmére, kiváltságaiknak újbóli megerősítéseire, amelyek ebben az időszakban is jól érzékelhetők. Ide sorolom a már említett asszonypataki bányaváros privilégiumának királyi-királynéi megerősítését. De már 1346. január 17-én I. Lajos király Sopron királyi város esküdtjeinek kérésére átírta apja, I. Károly király 1327. évi (január 21) privilégiumlevelét és anyja, Erzsébet királyné valamint a főpapok és bárók tanácsával megerősítette.⁸³ Továbbá azt is, hogy, 1347. április 17-én I. Lajos királytól a szepességi szászok képviselői is kérték I. Károly király kiváltságának megerősítését. A király a kérést Erzsébet anyakirályné egyetértésével, a főpapok és bárók tanácsára teljesítette.⁸⁴ A királynéi érintettséget mutatja, hogy Szepes megyét még IV. (Kun) László felesége, Izabella birtokolta és László anyja, az özvegy (Kun) Erzsébet kormányozta.⁸⁵ 1347. július 28-án I. Lajos király Erzsébet anyakirályné egyetértésével, a főpapok és bárók

⁸¹ ZSOLDOS 2005, 153. p.

⁸² ZSOLDOS 2005. 180. p. Ezek 1382-ben a következők voltak: becsei, gimesi-apponyi, modori, munkácsi, óbudai, óvári, pataki, segesdi, sempte-vöröskői, szegedi, szendrői, szőlősi és a verőcei királynéi uradalmak.

⁸³ Anjou-oklt. XXX. 38. sz. 38–39. pp.; DF 201 768.

⁸⁴ Anjou-oklt. XXXI. 328. sz. 188. p.; DF 266 946 (átírta Zsigmond király, 1433. november 25-én).

⁸⁵ ZSOLDOS 2005. 153. p.

tanácsára Buda város szabadságát adományozta a kassai polgároknak.⁸⁶ 1347. június 3-án a zólyomlipcsei plébános kérte az I. Károly királytól kapott oklevelének átírását és megerősítését Lajos királytól a lipcsei hospesek szabadságairól. A király a kérést az anyakirályné egyetértésével, a főpapok és bárók tudtával teljesítette.⁸⁷

A legszembetűnőbb Erzsébet önálló rendelkezése a királynéi város, Pozsony védelmében. 1350. január 8-án, Budán, kiállított oklevelében a pozsonyi polgároknak, hospeseknek az általuk előállított és az ország bármely részébe, Budára szállított boraik és élelmiszereik után vámmentességet erősített meg I. Károly korábbi rendelkezése után. A királyné, a királlyal és az összes pozsonyi polgárokkal együtt, „különös kegyből” (*de gratia speciali*) teljesítette a kérést.⁸⁸

1351. május 19-én, Erzsébet királyné a Hatvanban kiadott oklevelében a hozzá panasszal forduló bártfai polgárok és hospesek védelmére kelt. Ugyanis azt tudta meg, hogy a várossal szomszédos nemesek a város határain belül fekvő földeket hatalmaskodva elfoglalták. Az oklevélben olvashatjuk azt, mivel a királyné a bártfai polgárokat és hospeseket jogaikban meg akarja tartani, így a szepesi káptalanhoz fordult, hogy az általa kiküldött királynéi emberek mellé küldjön tanút, járják be a város határait, és ha kell a polgárokat és hospeseket helyezték vissza az őket megillető földekbe, amennyiben nem lesz ellentmondó. Valamint a király és a királyné szavával tiltsák el a jogsértést elkövetőket, és a királynak írjanak erről jelentést.⁸⁹

Szintén szükséges az Árpád-kori eredetű *királynéi kegyuraság* alá tartozó monostorok és káptalanok népeinek védelme érdekében kifejtett tevékenységét is ide idézni, mert ez is érinti Erzsébet királyné mozgásterét.

1342. október 21-én, Erzsébet királyné a kolozsmonostori Boldogságos Szűzmonostor és konvent panaszát hallgatta meg, miszerint András erdélyi püspök a monostor bizonyos birtokait, tizedeit, malmait, kaszálóit jogtalanul lefoglalta. Erzsébet királyné Miklós erdélyi vajdának parancsot adott, hogy adja vissza ezeket, ha pedig a püspök nem teszi meg, akkor haladéktalanul hozzon ítéletet.⁹⁰ A kolozsmonostori konvent királynéhez való kapcsolata nem világos, de figyelemre méltó ez az intézkedés.

1343. május 21-én, Erzsébet királyné, Visegrádon védelelembe vette a Saag-i Szűz Mária-monostort és annak hídi vámjogát, amelyet még (IV.) Béla király adományozott nekik. Az oklevél kiemelte azt is, hogy a királyné mindenkit, de különösen az egyházi személyeket jogaikban és birtokaikban meg akarja őrizni. Így királynéi paranccsal (*edicto reginali*), jószágvesztés terhe mellett azt parancsolta meg, hogy az Ipwl folyón lévő hídvámot az átkeléskor a kereskedőknek meg kell fizetniük a monostor számára.⁹¹ A sági monostor speciális jogi helyzetű, már az Árpád-kortól kezdve királyi privilegiális védelem alatt állt. Ezt erősítette meg I. Lajos király 1346. december 18-án, Budán kelt oklevelében, amelynek értelmében a Saagh-i monostor, prépost és a konvent birtokain élő jobbágyokat és a hozzájuk tartozók jobbágyait más bíró elé nem lehet megidézni,

⁸⁶ Anjou-oklt. XXXI. 739. sz. 387–388. pp.; DF 269 105; FEJÉR IX/1. 265. sz. 466–470. pp.

⁸⁷ Anjou-oklt. XXXI. 504. sz. 277. p.; DF 269 040, DF 269 042, 269 046 (utóbbi kettő átírt oklevél).

⁸⁸ Anjou-oklt. XXXIV. 9. sz. 51. p.; FEJÉR IX/7. 100. p. 49. sz.

⁸⁹ Anjou-oklt. XXXV. 258. sz. 225–226. pp.; DF 212 687 (másolat).

⁹⁰ Anjou-oklt. XXVI. 552. sz. 372. p.; DF 275 168; FEJÉR IX/1. 66–67. pp.

⁹¹ Anjou-oklt. XXVII. 329. sz. 222. p.; DL 3587.; FEJÉR IX./ 1. 111–112. pp.

kizárólag a királynéi udvarbíró elé vagy azon bíró elé, akit a királyné kijelöl („in nullus alterius iudicis presenciam, nisi in presenciam iudicis curie domine regine, vel illius, quem Domina regina pro iudice eis deputaverit”).⁹² 1353. május 1-én, Visegrádon kelt oklevelében pedig Erzsébet királyné a nádornak, a királynéi udvarbírónak, a comeseknek, alispánoknak, bírónak és jogszolgáltatóknak tudtára adta, hogy a Saagh-i Boldogasságos Szűz-monostort, a konventet, birtokaikat, az azon élő jobbágyaikat és minden hozzájuk tartozót védelme alá („sub nostra protectione”) vette és kivette minden bíró és jogszolgáltató bíraskodási hatásköre alól. Követve azt, ahogyan azt egykor IV. Béla és V. István királyok is tették. Így tehát a prépost jobbágyaival kapcsolatos ügyeket a prépost jelenléte előtt kell elintézni. Ha a prépost ebben hanyag lenne, a jobbágyot a királynéi udvarbíró vagy a királyné által delegált bíró elé kell idézni a jog szolgáltatásáért („ad praesentiam iudicis curiae nostrae vel alterius iudicis per nos deputati”).⁹³

1347. július 28-án a király a garamszentbenedeki monostor apátjának kérésére három privilégiumlevelet írt át az anyakirályné egyetértésével, a főpapok és bárók tanácsára, és foglalta új privilegiális oklevelbe.⁹⁴ 1351-ben a király és a királyné ismét a garamszentbenedekiek panaszát orvosolta. A január 23-án kelt oklevélből megtudjuk, hogy a königsbergi polgárok, a bányavárosok szokásjoga (*secundum consuetudinem montanorum*) ellenére a garamszentbenedeki monostor birtokain lévő patakokon és a Garamfolyón épített malmok kereke után mégsem fizettek a monostornak évi cenzust, ezért a tartozásokért és a jövőben tanúsítandó fizetésért I. Lajos és Erzsébet közösen lépett fel velük szemben.⁹⁵

A királynéi uradalmon újonnan alapított monostor szép példája volt az időszakunkban a klarisszáké. 1346. június 14-én a királyné VI. Kelemen pápától megkapta az engedélyt, hogy Óbudán a klarissza rendi apácák részére kolostort alapítson, oda apácákat felvegyen és az apátnőjüket kinevezze.⁹⁶ A királyné mozgásterét megkönnyítette, hogy Óbuda királynékhez szorosan kapcsolódó veszprémi egyházmegyéhez tartozott.⁹⁷ Az intézkedései között számos oklevél tanúskodik ennek támogatásáról, adományairól, amelyek ismertetésétől, ezúton, eltekintek.

4. „coram nostra maiestate...” A királyné iurisdictioja és személyes jelenléte

Vizsgálatunk másik – a szakirodalom által nem vizsgált – tárgyköre Erzsébet királyné iurisdictioja és személyes jelenléti fórumának a fennmaradt oklevelek alapján való jellemzése, amely részben már Erzsébet előbb kifejtett, várost védő és kegyurasági döntéseiben is jól megmutatkozott.

Az Árpád-korban igen nehéz elhatárolni a királyné külön udvartartását, de annyi bizonyos, hogy a királyné is általában ugyanott tartózkodott, ahol a király. Tudjuk, hogy a

⁹² Anjou-oklt. XXX. 928. sz. 517–518. pp.; DL 4642 (átirat: I. Lajos, 1357. április 29.) FEJÉR IX/1. 352–353. pp.

⁹³ Anjou-oklt. XXXVII. 275. sz. 177. p.; FEJÉR IX/2. 241–242. pp. 117. sz.

⁹⁴ Anjou-oklt. XXXI. 733. sz. 383. p.; DF 237 047.

⁹⁵ Anjou-oklt. XXXV. 32. sz. 58–59. pp.; DF 237 064. DF 237 065 (másolat).

⁹⁶ Anjou-oklt. XXX. 450. sz. 273. p.

⁹⁷ Lásd az 1350. április 8-i pápai levelet. Anjou-oklt XXXIV. 264. sz.

királynéi udvartartás időről időre felkereste a Nyulak-szigetét (Margit-sziget), Visegrádot, Budát. A budai vár területén már ekkor létezett egy *Kammerhof*-nak nevezett királynéi udvarház (1265).⁹⁸ Erzsébet királyné is ezt kapta használatra Lajos királytól. Nem célunk Piast Erzsébet udvartartásának, személyi állományának, tisztviselőinek vizsgálata.⁹⁹ Annál inkább a jogszolgáltató tevékenységébe való bepillantás. Abban követte elődeinek a gyakorlatát, hogy saját jogszolgáltatását külön *királynéi udvarbíró* által gyakorolta. A kérdésem a vizsgált időszakban az, hogy emellett kimutatható-e Erzsébet gazdag királynéi tevékenységében a *királyné személyes jelenléti* fóruma?

A királynéi jogszolgáltatás kérdésében sem szabad a túlzott önállóság víziójába esnünk. A királynéi udvartartás a korábbi időben sem különült el teljesen a királyétól. Ahogyan például a királyi és a királynéi kancellária sem, bár azt láttuk, hogy Erzsébet kancellári teendőit, oklevél kiadását a veszprémi püspök látta el. Voltak viszont *párhuzamosan betöltött udvari tisztségek*, így például az 1230-as években állandósult *udvarbíróé (iudex curiae)* megjelent a királyné udvarában is, amely a királynéi jogszolgáltatásban kulcsszerepet játszott.¹⁰⁰

A királynéi igen aktív oklevélkiadási gyakorlatának nagy része széles körű ügycsoportokra bontható fel.

A királynéi több alkalommal *kiemelt személyeket, közösségeket* az általános jogszolgáltatók hatásköre alól és saját fóruma elé rendelt. Már I. Károly király életében is találkozzunk ilyen rendelkezésével. 1342. február 24-én, Visegrádon István mester a visegrádi várnagy és felesége járult eléje, előadta érdemeit és Erzsébettől kérte azt, hogy Pozsega megyei birtokait és az ott lakó népeit mentesítse az ország bírái és jogszolgáltatóinak joghatósága alól, illetve a collecta, marturina (Nestalia) fizetése alól is. Erzsébet ezeket el is rendelte, az ott lakó népeket ezek alól kivette, illetve örök időre mentesítette *különös királynéi kegyel!* Az oklevél rögzítette, hogy e birtokon élőknek nem kell elmennie a nádori vagy a megyei közgyűlésekre (*congregatio*) sem, elég az, ha e birtokok officialisa megy el. Erzsébet ennek megfelelően utasította a nádort, az országbírót, a Pozsega megyei comest, vicecomest és más bírókat. Bármely panasz, az említett bírói fórumok helyett, az officialis vagy falunagy előtt tehető. Ha ő ez nem teljesítette, akkor idézzék meg a *királyné jelenléte elé*.¹⁰¹ 1348. aug. 23-án, Budán Erzsébet anyakirályné színe előtt megjelent Lewstachius özvegye és panaszkolt, hogy Sas és Kyurt királyi birtokokat, amelyeket férje királyi adomány címen kapott, egyesek elvették tőle. Erzsébet megparancsolta, hogy ebben az ügyben egyetlen bíró sem ítélkezhet, hanem ha valaki pert indítana ebben, azt csak az ő színe előtt teheti meg.¹⁰²

Egy *új királynéi uradalom* szervezésre vonatkozik az 1343. február 3-án kelt királynéi parancs a jobbágyok betelepítése ügyében. Rendelkezése szerint Szatmár, Ung és Zemplén megyei, pontosan meghatározott birtokokra szabadon költözhet bármilyen jogállapotú

⁹⁸ ZSOLDOS 2005, 92. p.

⁹⁹ Lásd: SZENDE 2007.

¹⁰⁰ ZSOLDOS 2005, 121. p.

¹⁰¹ Anjou-oklt. XXVI. 71. sz. 94. p.; DF 233 338 (átírt).

¹⁰² „*vel illi a Regia maiestate vel nostra requirant et exequantur...*” Anjou-oklt. XXXII. 556. sz. 277–278. pp.; DF 260 323; IPOLYI ARNOLD, NAGY IMRE, VÉGHÉLY DEZSŐ: *Hazai okmánytár VII. Codex diplomaticus patrius*. Budapest 1880, (A továbbiakban: Hazai okmt, kötetszám) 404–405. pp. 353 sz.

ember, akik ezután a királyné különös védelme alatt állnak, érkezésük napjától 3 évig szabadságot élveznek. Utasította a comeseket, várnagyokat, más jobbággyokkal rendelkezőket, hogy a szabad jogállapotú jobbággyaikat engedjék szabadon e birtokokra költözni, a jogos földbér megfizetése után, mert a királyi és királynéi kegyet támadják meg, ha ellenkezően tennének.¹⁰³ A királynéi jog rögzítését szolgálta az alábbi, Újvár megyei, királynéi birtokban lévő falvak lakóira vonatkozó rendelkezése. 1343. május 9-én, Visegrádon kelt oklevelében kinyilvánította azt, hogy a királyné a hatalma alá tartozó falunépek feletti bíraskodást magának vagy a királynéi udvarbírónak fenntartja. Így a nádornak, országbírónak, comeseknek és vicecomeseknek, várnagyoknak, városok és szabad falvak bírónak, illetve falunagyainak, különösen az Újvár megyei comesnek, vicecomesnek és szolgabírónak megparancsolta, hogy a Paan és Zeleus birtokokat, amelyet eddig az officialisa birtokolt az ő nevében, most visszaadta Ugrin fiainak. A falunépek által okozott károk ügyében ne ítélkezzenek, őket a saját bíróságuk elé ne állítsák.¹⁰⁴

A királyné a bírákhoz intézett országos parancsaiban kiemelt egyes személyeket a joghatóságuk alól. Az alábbi ügyben a női különjogok védelmében rendelkezett. 1344. május 14-én, Budán keltezett oklevelében, Erzsébet a nádornak, az országbírónak, a megyésispánoknak, az ország minden jogszolgáltatójának megparancsolta, hogy Miklós fia, Jánost anyja hitbére Laymer birtokában őt megilleti, míg azt neki teljesen ki nem fizetik, ne zárják ki a birtokból. Mert az ország szokása szerint senkit sem lehet kizárni egy birtokból, míg a hitbért teljesen neki meg nem fizetik. („*Ex consuetudine regni nostri non solutis dotaliciis nullus debeat eici de possessione donec dotalici plene sibi persolvantur.*”).¹⁰⁵ Sokkal érdekesebb az a bírói parancsa, amely a még nem törvényes korú árvákat védte: 1351. október 12-én, Kőszegen kelt oklevelében Wrus-i Gebech kiskorú fiait, Mihályt és Istvánt felmentette az ország valamennyi egyházi és világi bírójának ítélkezése alól minden ügyükben, kivéve már az apjuk idejében megkezdett pereket. Részben az ország szokásjoga, részben a királynéi szabad akarat különös kegyéből („*de Reginali liberalitatis gracia speciali*”). Addig, ameddig a törvényes és felnőtt korukat („*quousque legitimam et adultam...etatem*”) el nem érik, semmilyen ügyben ne ítélkezzenek és ne állítsák őket bíróságuk elé.¹⁰⁶ Mindezeket véleményem szerint lehet értékelni a királyné aktív bírói beavatkozásának nyomaiként is, de valószínűbb az, hogy a perekben érintett felek valamelyike a királynéhez kapcsolódott.

Erzsébet a királynéi védelem alatt álló városok érdekében is adott ki parancsot, amennyiben sérelem érte azokat. 1345. április 19-én, Erzsébet királyné, Visegrádon a pápai királyi jobbággyok ügyében (állatlopás és hatalmaskodással elkövetett fogságban tartás miatt) döntött. A királyné utasította a pannonhalmi Szent Márton-monostor apátját és konventjét, hogy figyelmeztessék a bepanaszoltat arra, hogy adja vissza az állatokat, őt magát pedig idézzék a királynéi jelenlét elé („*coram nostra maiestate*”)¹⁰⁷ 1345.

¹⁰³ Anjou-oklt. XXVII. 53. sz. 79. p.; DL 85 250.

¹⁰⁴ Anjou-oklt. XXVII. 241. sz. 177. p.; DL 70 624.

¹⁰⁵ Anjou oklt. XXVIII. 375. sz. 217. p.; DL 87 165.

¹⁰⁶ Anjou-oklt. XXXV. 654. sz. 454. p.; DL 77 006; NAGY IMRE, NAGY IVÁN, VÉGHÉLY DEZSŐ: *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. II.* Pest, 1872. (a továbbiakban: ZICHY, kötet-szám), 451–452. pp. 325. sz.

¹⁰⁷ Anjou-oklt. XXIX. 250. sz. 178. p. (átírva: 269. sz. 185. p. = 1345. április 28. DL 87 178).

július 12-én a comeseknek, várnagyoknak, a városok rectorainak, a falvaknak, azok villicusainak tudtára adta, hogy a kőszegi (Gunchyl-i) új vásár nagy kárt okoz Sopronban a vásárnak, ezért elrendelte, hogy egyetlen kereskedő se menjen oda, hanem csak Sopronban intézze az adásvételt.¹⁰⁸ 1346. december 17-én, Erzsébet előtt a Nyulak szigeti apácák panaszolták, hogy a Baranya megyei birtokaikon a királyi, királynéi nunciások élelmezésének és elszállásolásának mértékét (*descensus*). Kérték, hogy ez alól mentsék fel a birtokon lakó jobbágyaikat. A királyné utasította a Baranya megyei comest, vicecomest és a szolgabírókat, hogy ne engedjék az ottani jobbágyaitól szállást és élelem kérését.¹⁰⁹

Gyakoriak voltak a királyné színe előtt végzett magánjogi cselekmények. Azt látjuk, hogy a királyi, királynéi udvarhoz tartozó személyek ügyeiben. 1342. szeptember 3-án, Visegrádon megjelent Erzsébet királyné előtt (*coram nobis*) Kathlen nemes asszony és Somogy megyei Szőlős birtokrészét, mivel korábban a királyné oklevelével elzalogosította Ugali Pál mesternek, Pál országbíró prothonothariusának, most neki eladta, mert azt szegénysége miatt nem tudta kiváltani.¹¹⁰ Kathlen asszony, Levi fia Miklós özvegye így ugyanezen a napon, Erzsébet királyné előtt, szőlősi birtokrészét Ugali Ivanka fia Pál, Pál országbíró ítélőmesterének örökítette.¹¹¹ 1342. november 15-én, a királyné jelenléte előtt zajló elzalogosítás történt a Tolna megyei Belch birtokrészen.¹¹² 1343. április 4-én, Visegrádon, Erzsébet királyné előtt Beyai Simon fia Dezső fiai Gömör megyei Tapolca nevű birtokukat Cselén fia Sándor fiainak (János és Jakab mesterek) Nógrád megyei Törincs (Teurynch) nevű birtokáért elcserélték.¹¹³ 1343. április. 24-én, Visegrádon Walter fia, László maga és testvérei nevében a királyné előtt megjelent és Tolna megyei Belch birtokát Töttös (Teutus) királyi ajtónállómesternek adta örök birtoklásra. E birtokot a parancs alapján iktassák Töttös mesternek.¹¹⁴

A királyné által végzett birtokban való megerősítés is előfordult. 1343. május 2-án, Nagy (Magnus) Péter fia, Tamás csókakői várnagy kérte Visegrádon, a királyné előtt, hogy a neki még I. Károly által neki adományozott birtokokban, illetve a vásárolt és cserélt birtokokban erősítse meg. Az oklevélben a király megfogalmazta, hogy királynéi kegyességből (*benignitatis clementia*) az érdemeket jóságos lélekek (*animo pietatis*) tartozik megbecsülni. Ezt meg is tette, mivel Tamást küldték el Lajos és Erzsébet kíséretében a tengerentúlra András koronázási ünnepségére.¹¹⁵

A királyné színe előtt végzett közhitelű tevékenységre is találunk példát. 1350. január 29-én, Budán Erzsébet színe előtt tett végrendekezést pecsétjével megerősített oklevélbe foglalta Magyar Pál mester élő szóval előadott rendelkezését Esztergom, Szatmár, Szabolcs, Bodrog megyei birtokokról. Mielőtt ő római zarándoklatra megy. Az érintett-

¹⁰⁸ Anjou-oklt. XXIX. 435. sz. 271. p.; DF 202 016. (A pecsét I. Károly királyé.)

¹⁰⁹ Anjou-oklt. XXX. 927. sz. 517. p.; DL 3873. FEJÉR IX/1. 367–368.

¹¹⁰ Anjou-oklt. XXVI. 465. sz. 324. p.; DL 3512. Anjou-okmt. IV. 260. p.

¹¹¹ Anjou-oklt. XXVI. 465. sz. 324. p.; DF DL 3512.

¹¹² Anjou-oklt. XXVI. 590. sz. 393. p.; DL 76 689. ZICHY II. 53. p.

¹¹³ Anjou oklt. XVII. 150. sz. 131. p.; DF DL 3568.; Anjou-okmt IV. 317–319. pp.

¹¹⁴ Anjou-oklt. XXVII. 198. sz. 153. p.; DL 76 697 (kerek pecsét töredéke).

¹¹⁵ Anjou-oklt. XXVII. 237. sz. 175. p.; DL 30 641 (átírt).

séget indokolhatja az a feltételezésem, hogy talán a más királynéi oklevelekben is szereplő Pál királynéi tárnokmesteről lehetett szó.¹¹⁶

Az oklevelekben, több esetben sajnós az adott ügy részleteinek ismerete nélkül, egyes *peres eljárási cselekményekben* találkozunk Erzsébet tevékenységével. 1342. november 14-ről egy, a királyné jelenléte elé („*ad praesentiam vestram serenitatis*”) szóló idézést ismerünk, amelyet a királyné számára a zobori monostor konventje hajtott végre.¹¹⁷ 1345. február 22-én, Miklós nádor okleveléből értesülünk arról, hogy Erzsébet a váradfalvi és szentendrei királyi jobbágyság vitás ügyében (lótolvajlás) a nádor fóruma elé küldte át az ügyet.¹¹⁸ A királynéi udvarból való kiházasítás ritkán olvasható kedves indokát olvassuk az alábbi oklevélben. 1346. február 5-én Erzsébet egy Pál országbíró által elrendelt határjárást (Zaheus birtokban) azért halasztott el, mivel az érintett Cyko mester királyi várnagy leányát azon a napon adja majd férjhez Erzsébet a királynéi kúriából (*de curia nostra*), így a várnagy nem tud a határjáráson megjelenni.¹¹⁹ Május 6-án Erzsébet királyné, Visegrádról utasította a pozsonyi káptalant, hogy iktassák be Marhard pozsonyi comest megítélt birtokokba.¹²⁰ Október 11-én, Péterváradon a királynéi birtokok határjeleinek felemelését, felújítását és elkülönítését rendelte el a segesdi királynéi polgárok panaszának orvoslására. Erzsébet a pécsi káptalant bízta meg, küldje ki tanúságukat, a királynéi emberrel és a szomszédok összehívásával járják be ezen földet. Iktassák be az ottani királynéi jobbágyságokat, ha ellentmondók lesznek, őket idézzék a királynéi jelenléte elé.¹²¹ 1348. májusában Kont Miklós nádornak parancsolta meg, hogy Lazar-i Tamás fia, János mester fizetési kötelezettségét halassa el szeptember 15-re. János tartozását ugyanis úgy tudta volna kifizetni, hogy egy birtokát (Balasey) adná érte, de a határnapon túl.¹²² Volt továbbá egy királynéi *perbehívó idézés* kézbesítése Zólyom megyében. 1351. február 4-én, Budán Erzsébet királyné a Turuch-i konventnek meghagyta, hogy küldjenek maguk közül tanút, akinek jelenlétében majd az embere adja át a zólyomi comesnek és szolgabírának Tamás fia, Dénes perének a királyi jelenléte elé idézéséről szóló királynéi oklevelét.¹²³

Többször találkozunk *perhalasztások elrendelésével*. Erzsébet 1345. május 1-én, Visegrádon adta ki perhalasztó oklevelét, Pál officialisa és Omodé közti ügyében.¹²⁴ A királyné az előtte folyó – a királynéi officialist és hospeseket érintő – pert az érintett Pál országbíró pápai kúriánál való követsége miatt elhalasztotta a visszatérése utáni 15. napra. 1348. július 31. előtt, Erzsébet utasította Mihály krassói alispánt és szolgabírakat, hogy Heem fia Pál fia János és Domokos fia Péter, az egyik szolgabíró közötti lopási ügyet (4 ökör elhajtása) halassa szeptember 15-re. Erzsébet utasította, hogy az ügyet

¹¹⁶ Anjou-oklt. XXXIV. 99. sz. 87. p.

¹¹⁷ Anjou-oklt. XXVI. 589. sz. 393. p.; DL 72 819.

¹¹⁸ Anjou-oklt. XXIX. 117. sz. 105. p.; DL 103 267.

¹¹⁹ Anjou-oklt. XXX. 79. sz. 58. p.; Anjou-okmt. IV. 561.

¹²⁰ Anjou-oklt. XXX. 357. sz. 220. p.

¹²¹ Anjou-oklt. XXX. 739. sz. 410. p. Erről november 15-én jelentést tettek, átírva az előbbi oklevelet is. DF 230 404. Anjou oklt. XXX. 806. sz. 440. p.

¹²² Anjou-oklt. XXXII. 254. sz. 148. p. 255. sz. 149. p. DL 76 880.; Anjou-oklt. XXXII. 619. sz. 307–308. p. DL 76 898; ZICHY II. 314–317. pp. 232. sz.

¹²³ Anjou-oklt. XXXV. 49. sz. 70. p.

¹²⁴ Anjou-oklt. XXIX. 276. sz. 189. p.; DL 48 746. Hazai okmt I. 127. sz. 190. p.

tegyék át november 8-ra Budára a volt erdélyi vajda ítélőszéke elé.¹²⁵ 1349. májusában Erzsébet anyakirályné a János gömöri főesperes előtt zajló perben, amelyet János veszprémi püspök pert indított a sasadi egyház plébánosa és rectora ellen, halasztást rendelt el, a király Budára való visszatérének 15. napjára.¹²⁶ A veszprémi püspök a királyné kancellárja, ez indokolta az érintettségét.

Az esztergomi káptalan ügyében kölcsönös egyetértéssel halasztanak pert Lajos királlyal egy napon! 1345. január 11-én, Visegrádon I. Lajos király az előtte zajló pert, amelyet az esztergomi káptalan a felvinci székelyek ellen viselt volna, az ügy nehézsége és az oklevelek megvizsgálása miatt elhalasztotta anyja, a királyné akaratából és beleegyezésével.¹²⁷ Ugyanaznap, Visegrádon Erzsébet is ugyanezt tette, mivel a királyné saját ügyeivel volt elfoglalva, illetve az ügy nehézsége és az oklevelek megvizsgálása miatt május 1-ére halasztja el a pert, a fia, a király akaratával és beleegyezésével.¹²⁸ Június 1-én, I. Lajos király ezt a fent mondott pert tovább halasztotta a személyes erdélyi utjára, a per nehézsége és az oklevelek megvizsgálása miatt.¹²⁹

A királyné *a nápolyi hadjárat alatt* is bocsátott ki halasztásokat. Ez is mutatja, hogy királyi fia helyett nem intézhetett komoly súlyú ügyeket önállóan. Erzsébet 1350-ben a „*király tengerentúli részekről Budára való visszatérésének*” („*reversio... de partibus Transmarinis in Budam*”) 15. napjára halasztott ügyeket. Például 1350. május 26. – június 6. között. Erzsébet királyné parancsára Tamás országbíró egy Szepes megyei birtokperben a birtokokkal kapcsolatos oklevelek felmutatásának határidejét június 6-ról halasztotta a király visszatérése utáni 15. napjára.¹³⁰ Ez nem jelentette azt, hogy egyéb perbeli eljárási cselekményeket ne tudtak volna lefolytatni. Így június 29-én ebben az ügyben a király helyett István herceg, horvát-szlavón-dalmát herceg a fenti halasztást említve, a királyné és a maga nevében elrendelte, hogy az időközben tartandó megyei közgyűlésen tartsanak vizsgálatot és vizsgálják meg a birtoklást a szepesi káptalan tanúsága mellett.¹³¹ 1350. november 10-e előtt, Erzsébet királyné Tamás országbírónak hagyta meg, hogy egy másik pert is halasszon, amelyet az országbíró azután a királyné parancsára jövő év május elsejére el is halasztott, pedig a király október 27-én történt hazatérése után esedékes lett volna.¹³²

Királyi kézre háramlás esetén *birtokba iktatási parancsot* is kiadott. Erzsébet királyné ugyanis 1348. január 27-én a pécsi egyház káptalanját értesítette arról, hogy híre jött, hogy egy örökös nélkül maradt személy birtoka a király kezére szállt Baranya megyében, ezért parancsba adta, hogy iktassák be a király nevére ezen birtokokat.¹³³

¹²⁵ Anjou-oklt. XXXII. 494. sz. 495. sz. 251. p.

¹²⁶ Anjou-oklt. XXXIII. 282. sz. 152. 402. sz. 207–208. pp.; BÓNIS GYÖRGY: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon*. Szerk.: Balogh Elemér. Szeged, 1997. 121. p. 1094. sz.

¹²⁷ Anjou-oklt. XXIX. 24. sz. 54. p.; DF 208 799.

¹²⁸ Anjou-oklt. XXIX. 25. sz. 54–55. pp.; DF 208 798.

¹²⁹ Anjou-oklt. XXIX. 365. sz. 240. p.; DF 238 232.

¹³⁰ Anjou-oklt. XXXIV. 430. sz. 250. p.

¹³¹ Anjou-oklt. XXXIV. 489. sz. 277. p.; Anjou-okmt. V. 387–388. pp.; HALÁSZ ÉVA: Szlavón 222. p. 422. sz.

¹³² Anjou-oklt. XXXIV. 715. sz. 394. p.; 724. sz. 398–399. pp.; Anjou-okmt. V. 416. p. 225. sz.

¹³³ Anjou-oklt. XXXII. 42. sz. 63–64. pp.

Egyes vármegyei ügyekben Erzsébetet királyi fia bevonhatta. 1348. augusztusában Erzsébet anyakirályné és I. Lajos király a nógrádi alispánnak parancsolta azt, hogy fogjon el egy tolvajt.¹³⁴ Augusztus 20-án Chythnek-i Péter nógrádi alispán elmondása szerint a király és az anyakirályné parancslevelének megfelelően, illetve Albert mester királynéi *notarius* rábeszélésére el is fogták Veres faluban. Azonban onnan hatalmaskodva a megnevezettek a tolvajt kiszabadították és Péter alispán két rokonát és három famulusát megölték hat másik famulusát pedig megsebesítették. Lajos király a szepesi káptalant bízta meg hites emberével, hogy a királyi emberrel együtt tudakolják meg az igazságot.¹³⁵ 1349. márciusában I. Lajos és Erzsébet anyakirályné utasította Domokos macsói bánt, hogy Valkóvárott tartson *generalis congregatiót* Valkó megye nemesei számára.¹³⁶

A királynéi parancs megtagadásának jogkövetkezménye volt a vármegyei hatóságok vonatkozásában is. 1348. augusztusában ugyanis Erzsébet a váradi káptalannak parancsolta meg, hogy Bery-i Tamás ügyében a kiküldött királynéi oklevelet mutassák be Szabolcs megye comesének, alispánjának és szolgabírójának és az abban foglaltakat hajtsák végre. Amennyiben nem, akkor idézze a nevezetteket az *anyakirályné jelenléte* elé.¹³⁷ Sajnos a királyné érintettsége nem derül ki számunkra. A váradi káptalan időközben jelentette, hogy Nagyálló faluban a *sedria tribunalis*-on bemutatták ugyan a királyné oklevelét, de választ nem adtak rá. A vármegye tisztikara nem akarta végrehajtani, így a káptalan az anyakirályné jelenléte elé idézte a vezetőséget.¹³⁸ Október 7-én, Budán, Pál, Lajos országbírója elé került az ügy. Ebből derült ki az ügy tartalma. Tamás ugyanis az ínsége miatt a birtokain akart megosztozni rokonaival. Az anyakirályné ekkor parancsolta meg, hogy küldjenek ki a megyebeliek közül egy személyt, aki a birtokfelosztást végrehajtja. Az országbíró döntésében kihangsúlyozta, hogy bár az *anyakirálynéi parancs megtagadása* miatt súlyosabb büntetést kellene kiszabnia, de könyörületből az Csontos (*dictus Chunthus*) Mihály szabolcsi alispánt 2 márka királyi bírságban marasztalta el, a szolgabírót pedig 2 márka királyi bírságban. Ezenfelül Mihály alispánra, idézésen való megjelenése elmulasztásáért, további 3 márka bírságot ró ki.¹³⁹

A királyné személyes jelenléti döntéshozói fórumán hozott döntéseiből viszont jól kimutatható Erzsébetnek a korábbi királynékat meghaladó döntéshozói aktivitása. Elsősorban a királynéi népeket érintő ügyekben. 1348. január 30-án, Budán Erzsébet anyakirályné a nagy és kis hatvani villicusoknak, esküdteknek, hospeseknek megparancsolja, hogy Fanchal birtok erdeit, a nemesek engedélye nélkül nem használhatják.¹⁴⁰ 1348. március 31-én, Budán, Erzsébet anyakirályné a nyulak szigeti apácák officialisának, procuratorának, László testvérnek megparancsolta, hogy Gemched-i Péter fia Pál királynéi jobbágy két ökrét, amelyeket a tolvajok elloptak és azután az apácák által kezelt földön, Szentmihály

¹³⁴ Anjou-oklt. XXXII. 534. sz. 268. p.; Anjou-okmt V. 223. p. 111. sz.

¹³⁵ Anjou-oklt. XXXII. 546. sz. 274. p. 584. sz. 290–291. pp.; DL. 4005.; Anjou-okmt. V. 223. sz., 111. sz.

¹³⁶ Anjou-oklt. XXXIII. 136. sz. 89. p.

¹³⁷ Anjou-oklt. XXXII. 504. sz. 253–254. pp.

¹³⁸ Anjou-oklt. XXXII. 539. sz. 270. p.

¹³⁹ Anjou-oklt. XXXII. 663. sz. 325–326. pp.; DL 51 491.

¹⁴⁰ Anjou-oklt. XXXII. 46. sz. 65. p.; DF 251 973.

faluban találtak meg, László adja vissza Pál jobbágyának.¹⁴¹ Március 31-én, Budán Erzsébet Erkeche-i jobbágy lopása (1 ló 1 kard, 1 kézjé tegezettel és 8 márka pénz) ügyében intézkedett. Azaz Erkeche-i Mihály fia Jánost utasította, hogy a jobbágya adja vissza ezeket.¹⁴² 1351. szeptember 30-án a hatvani konvent jelentette a királynénak, hogy kiküldte emberét a Pesko vöröskői alvárnagyhoz intézett királynéi levelére adott válasz kapcsán. A királyné az alvárnagyot eltiltotta az egri püspöknek és káptalannak két faluban lévő tizedjövödelmének lefoglalásától. Ha pedig már beszédte, azt adja vissza és a kárt térítse meg. Az alvárnagy megértette, de szabályos választ nem adott.¹⁴³

Néhány esetben az egész ügy jól rekonstruálható. 1344. október 9-én, Erzsébet királyné, Budán meghallgatta a panaszosokat. Miután visszatért a Tengerentúlról, Kolon-i Peteu előadta, hogy Magyar Pál gimesi királynéi (*noster!*) várnagy Nyitra megyei birtokait hatalmaskodva elfoglalta. Akkor Erzsébet oklevelet adott ki a várnagynak, hogy adja vissza e birtokokat. Pál várnagy is a királyné elé járult, aki szerint e birtokok a gimesi várhoz tartoznak és ezeket *famulus*ának, Kolon-i Peteu-nek csak *honor* birtokként (*pro honore*) adta. A királyné erre megparancsolta, hogy Pál csatolja vissza e birtokokat! Egyúttal királynéi hatáskörrel (*auctoritas*) a Kolon-i Peteu általi tudományvételeket és tilalmazásokat érvénytelenítette jelen oklevelével. Utasította a nádort, az országbíró, a vármegyei comeseket, stb, az ország bármely jogszolgáltatóját és helyetteseit, hogy ebben a birtokügyben ne merjenek ítélezni, ha pedig Peteu vagy mások jogot formálnak, akkor azt a királytól vagy a királynétől követeljék („*a Regia maiestate, vel nostra Reginali debeat repertere*”).¹⁴⁴

1345. augusztus 1-én, Budán, Erzsébet királyné az előtte folyó perben a budai káptalan mellett döntött egy Árpád-házi királyok által biztosított sóvám kérdésében a pesti bíró, esküdtek, polgárok és hospesek ellenében.¹⁴⁵

1346. július 29-én, a Margit (Nyulak) szigeti kolostor apácáit vette védelem alá, egy olyan sérelemben, amelyet már fia (*filius noster*), I. Lajos is megpróbált rendezni. A budai Szűz Mária-egyház plébánosa, Miklós ugyanis lerombolta az apácák itt lévő házaikat, jog szerinti bevételeiket elvette, azokat hatalmaskodva elfoglalta és magának szedette be. I. Lajos király megparancsolta, hogy Miklós adja vissza az apácák ezen budai házaikat, jövedelmeiket ne merészelje elvenni, különben a királyné elé („*coram nobis*”) kell járulnia mindezek megoldására. Ha Miklós plébános ezt végrehajtani makacskodna, akkor Erzsébet a főpapokkal és az ország báróival e házak és a bevételek ügyében hozhat végső döntést. Miklós plébános ezt nem tette meg, így az apácákkal per kezdődött a királyné, a főpapok és bárók előtt. A királyné döntésében az apácák visszaszerezték ezen házaikat, valamint a plébánia bevételeinek az egyharmadát. Pál országbíró erről privilegialis oklevelet adott ki. Végül megegyezéssel zárult a per, amelyről a királynéi aula alkancellárja, János mester állított ki privilegialis oklevelet.¹⁴⁶

¹⁴¹ Anjou-oklt. XXXII. 142. sz. 102. p.; DL 3980. Anjou-okmt. V. 172–173. pp.

¹⁴² Anjou-oklt. XXXII. 143. sz. 102–103. pp.; DL 83 250.

¹⁴³ Anjou-oklt. XXXV. 620. sz. 431–432. pp.; DF 210 707.

¹⁴⁴ Anjou-oklt. XXVIII. 674. sz. 382. p.; DL 58 519.; FEJÉR IX/ 1. 213–214. pp.

¹⁴⁵ Anjou-oklt. XXIX. 464. sz. 286. p.; DL 106 088.

¹⁴⁶ Anjou-oklt. XXX. 546. sz. 327–328. pp.; DL 3854. Anjou-okmt. IV. 627–630. pp. (A függő kettőspeccsétnek csak a fonata maradt fenn.)

Az egyik legismertebb ügyben viszont éppen az esztergomi káptalan ellen ítélte a királyné udvarbírói fóruma. Az *esztergomi vásárvám* perének csak a végítélete ismert, de jól rekonstruálható a perfolyam maga is. 1346. május 24-én Erzsébet királyné fórumához fordult az esztergomi káptalan azzal a panasszal, hogy az esztergomi bíró, az esküdtek és polgárok teljesen megakadályozták azt a vámot, amelyet a káptalannak kell, hogy fizessenek. A királyné utasította az esztergomi Szent István király-egyház keresztesei-nek konventjét, hogy küldjék ki tanúságukat és tegyenek majd jelentést.¹⁴⁷ Május 30-án jelentették is Erzsébet királynénak, hogy Pál testvér a királynéi emberrel együtt felkereste az esztergomi bírót, esküdteket, akik mindezt az állítást tagadták, a város körüli falvakban viszont ennek ellenkezőjét tudták meg.¹⁴⁸ A perre a következő évben került sor. 1347. májusában Olivér királyi tárnokmester, királynéi udvarbíró kiadott oklevele értelmében az esztergomi káptalan és Esztergom városának képviselői május 24-én kötelesek voltak az ügyben megjelenni.¹⁴⁹ 1347. május 27-én a királyné által ebben az ügyben delegált bíró, Olivér bírótársaival, többek között Miklós egri, Gergely csanádi püspökkel, Pál országbíróval, a soproni és vasvári comesekkel, a szlavón bánnal, Pál országbíró házában, ítélezés helyett, törvényszéket tartott a piacvám ügyében. Kiderült az, hogy az Árpád-házi szent királyok az esztergomi egyháznak adományozták (egy negyed részt tarva meg maguknak), de a polgárok az elmúlt évtől fogva elfoglalták és nem voltak hajlandók fizetni. Esztergom városát Péter ügyvéd képviselte (*procurator*). Annyit mondott, hogy királyi kegy folytán mentesek a piacvám megfizetése alól, ennek igazolására okleveleket mutatott be. Megállapítást nyert azonban, hogy I. Károly király oklevele valóban 10 éves mentességet adott a királynak járó vám alól, de a káptalannak járó alól nem. A káptalan több uralkodó privilégiumlevelét mutatta be (III. Béla aranybullája, Imre király, II. András, IV. László), amelyből kiderült, hogy a piacvám a káptalant illeti. Olivér a vele együtt ülésező bárókkal úgy döntött, hogy a vámot a káptalannak kell adni, a polgárok hatalmaskodást követtek el a káptalannal szemben.¹⁵⁰

Végül, július 1-én, Olivér királynéi udvarbíró, királyi tárnokmester ülnöktársaival döntött. Az esztergomi káptalan képviselői kihangsúlyozták, hogy 135 évig békésen birtokolták, de éppen január 25-én volt 3 éve annak, hogy az esztergomi polgárok bitorolják. Az udvarbíró kérésére oklevelek bemutatása után, azonos tartalmú döntést hozott. A polgárokat hatalmaskodás bűnében elmarasztalta. Azonban ehhez kapcsolta az árulkodó záradékát. Tudtul adta azt is, hogy a királyné ettől a vámtelhertől titokban meg akarja szabadítani az esztergomi polgárokat, ezért ha velük majd a jelen oklevéllel elmentéses tartalmú oklevelet adatna ki, tiltakoznak, mivel „*azt nem a jognak megfelelően, hanem csak a királynőtől való félelmükben adnák ki.*”¹⁵¹

Az ügyeket áttekintve látjuk azt, hogy a királyné előtt folyó, alapvetően királynéi hatáskörű ügyekben a királyné a saját udvarbírójával döntött. Ugyanakkor volt rá példa,

¹⁴⁷ Anjou-oklt. XXX. 408. 256. p.

¹⁴⁸ Anjou-oklt. XXX. 415. sz. 258–259. pp.

¹⁴⁹ Anjou-oklt. XXXI. 460. sz. 259. p.

¹⁵⁰ Anjou-oklt. XXXI. 480. sz. 266. p.; DF 236 299. A királyi oklevelek: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I. kötet. I. füzet. Szerkesztette: Szentpétery Imre. Budapest, 1923. 48. p., 53–54. pp., 170. pp.; Reg. Arp 148. sz. (III. Béla), 175. sz. (Imre), 539. sz. (II. András). 3483. sz. (IV. László).

¹⁵¹ Anjou-oklt. XXXI. 629. sz. 330–331. pp.; DF 237 801.; BERTÉNYI 1989. 131. p.

amikor annak döntésével is szembehelyezkedett. Sok esetben önálló pervezetési cselekményeket is végzett, bírói parancsokat adott ki. Ha egyes személyeket vett a saját joghatósága alá, azt a királynéi szabad akarat különös kegyéből („*de Reginali liberalitatis gracia specialiter*”) tette. A színe előtt magánjogi cselekményeket, közhitelű tevékenységet is végeztek. Az őt érintő, királynéi birtokügyben pedig az országbíró fórumához fordult. Azt lehet mondani, hogy a saját maga által hozott döntésekben, ha nem is intézményesült, de megjelent egyfajta *királynéi jelenlét* (*praesentia reginalis*) is, bár a forrásokban többféleképpen említik ezt a személyes jelenlétet.

Mindazonáltal a *pecséthasználatban* elkülönült a királytól. Korábban említettem, hogy az 1351. április 30-án kiadott oklevelet János, veszprémi püspök, a királyné udvari kancellárja állította ki. Azon ritka királynéi oklevelek egyike ez, amelyen épen fennmaradt a királyné kettős függőpecsétje (lásd: Melléklet).¹⁵² A képe hasonló a férje idején, 1323-ban említett királynéi pecsétjéhez¹⁵³, talán ezt használhatta tovább Lajos király idején is. A pecsét elülső (*recto*) oldalán maga a királyné, trónuson ülve látható. Jobb kezében liliomos végű jogart tart, bal kezével pedig a ruháját fogja. A *verso* oldalon pedig Árpád-házi kettőskereszt látható, a két oldalán két kispajzssal. A kettős függőpecsét pedig lila színű zsinórón függ. Szembetűnő a hasonlósága az I. Lajos király által használt kettős függőpecséthez.

5. Befejezés

Megállapíthatjuk, hogy az 1342–1353 közötti időszakban az özvegy anyakirályné, fia mellett mind a birtokpolitikában, mind a királynéi *iurisdictio*ban nagyon aktív maradt. Ebben nem hozott változást királyi fiának első, rövid életű házassága sem. 1349-ben, Luxemburgi Margit közeli halálát követő királyné nélküli állapot, „anyakirálynéság” I. Lajos király második házasságáig tartott. Akkor a király a boszniai Kotromanic Erzsébetet vette feleségül. 1353. augusztus 31-én VI. Ince pápa engedélyt adott, a királyi házaspár kérelmére, a megkötött és elhált házasságuk miatti kiközösítés alól, negyedfokú rokonságuk ellenére. A pápa egyúttal utasítást adott arra is, a zágrábi és a nyitrai püspököknek, hogy mentsék fel a királyt és Erzsébetet a kiközösítés alól és hagyják meg a házasságban.¹⁵⁴ Erzsébet anyakirálynét immár egy újabb megnevezéssel is illették, főleg a pápai oklevelekben: idősebb királyné (*senior regina*).¹⁵⁵ Nem csupán az életkora, hanem azért is, mert egyszerre két Erzsébet királyné volt Lajos király mellett, az édesanyja és a felesége. Ez új időszakot kezdett meg az Anjou-kori *reginatus* történetében, amely nem tárgya vizsgálatomnak.

¹⁵² Anjou-oklt. XXXV. 181. sz. 163–164. pp.; DL 4187. A pecsét *recto* körirata: S(IGILLUM) ELIZABETH, DEI GRA(TIA) HUNGRI REGINA, PRINCEPS SALERNITANA. Vélhetően a *verso* körirat is ugyanez.

¹⁵³ SZENDE 2007. 31. p.

¹⁵⁴ Anjou-oklt. XXXVII. 575. sz. 341. p.

¹⁵⁵ Anjou-oklt. XXXVII. (sz. nélkül), 420. p., 727. sz. 426. p.

PÁL, DIÓSZEGI SZABÓ

REGINATUS IN THE PERIOD OF THE ANGEVINS

*THE CONSENSUAL ESTATE POLICY AND JURISDICTION OF
QUEEN ELISABETH PIAST (LOKIETEK) 1342–1353*

(Summary)

It is well known that Queen Elisabeth, widow of King Charles I Angevin, after death of her royal husband (1342), had kept her influence in the administration and government of medieval Hungarian Kingdom. Some scholar and historian states that Elisabeth was a kind of *co-ruler* of her son, King Louis I (1342–1382). Nowadays, this role needs to reevaluate by new editions of contemporary Hungarian charters. My study analyzes the estate policy and jurisdiction of Queen Elisabeth between 1342 – 1353. The first marriage of King Louis I was brief, because his wife Margaret of Luxemburg had died in 1349. Until 1353, the next marriage of Louis, Elisabeth participated the royal estate-donations, which is indicated by recurring *formula* of donation charters (*'de beneplacita voluntate serenissime domine... Elisabeth regina Hungarie nostre genitricis charissime et de consilio prelatorum et baronum'*). Notwithstanding, all of this was not originated from her extended power but the authority of royal wives from the period of Hungarian dynasty of Árpads. On the other hand, this estate policy always depended on the authority of her son, King Louis I and his royal authorization. Duke Stephen, younger brother of King Louis I, was also participated in some cases in it, too. I call it *consensual estate policy*. Probably, it was from the medieval decision making of the family tradition of Angevins. In the second part of my study, I analyze the jurisdiction of the widow queen. She sat in judgement on diversified cases in her court by herself or by her court justice. Particularly, she protected the privileges of royal towns, dominions, villages and their citizens and serfs. In some cases she made *writ* to Hungarian chief-justies or hold her judicial privilege and used own royal seal. These judgements sketches the main contour of own personal jurisdiction (*praesentia reginalis*).

1. sz. melléklet

DL 64029 királyi kettőspecsét (1347. október 3.)

DL 4187 Erzsébet királyné kettőspecséje (1351. április 30.)